

કિંમત : રૂ. ૨૫.૦૦

- વર્ષ દરમિયાન કુલ ૧૨ અંકો (૯ અંક અને ૩ પુસ્તિકાઓ.)
- લવાજમ વર્ષ માટે વિકલ્પ : જુલાઈથી જુન કે જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર.
- લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૨૫૦/- ૩ વર્ષ માટે રૂ. ૭૦૦/-
૫ વર્ષ : રૂ. ૧૨૦૦/- આજીવન : રૂ. ૭૦૦૦/-
વિદેશ લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫૦/- ૫ વર્ષ માટે રૂ. ૬,૦૦૦/-

“વિચારવલોણું પરિવાર” નું વાર્ષિક લવાજમ આપના વિસ્તારમાં આવેલી દેના બેંકમાં ડાયરેક્ટ જમા કરાવી શકો છો. (એક “વિચારવલોણું પરિવાર” ના નામનો લખવો, શાખા: લો-કોલેજ રોડ, અમદાવાદ, સેવિંગ્સ ખાતા નં. ૦૫૪૯૧૦૦૦૨૫૨૨માં જમા કરાવવો) રકમ જમા કરાવ્યા બાદ તેની બેંકની અસલ રિસીપ્ટ વિચારવલોણું પરિવાર, અમદાવાદની ઓફિસમાં નીચે જણાવેલ સરનામે મોકલી આપવી.

ઈન્ટરનેટ બેંકિંગ માટે અમારો **IFSC No. BKDN0110549** છે.

મનીઓર્ડર તથા બેંક ડ્રાફ્ટ દ્વારા પણ લવાજમ અમદાવાદની ઓફિસે મોકલી શકાય છે.

ઓફિસ સમય : ૧૧.૦૦ થી ૬.૦૦

સ્થાપક :	સુરેશ પરીખ આલાપ બંગ્લોઝ, સંજય સોસાયટી, ઉમરા જકાત નાકા પાસે, સુરત-૩૯૫ ૦૦૭	ફોન : ૦૯૭૨૬૩૬૬૭૦૪
પ્રકાશક :	મુનિ દવે	ફોન : ૦૭૯-૨૬૭૫૧૩૫૭
વ્યવસ્થાપક :	વિજય બરફીવાલા ૪૦૬, વિમૂર્તિ કોમ્પ્લેક્સ, ઓક્સફર્ડ ટાવર સામે, ગુરુકુળ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨. E-mail: vicharvalonun@yahoo.co.in	ફોન : ૯૯૧૩૨૩૯૬૫૭ Web : www.vicharvalonu.com
કોમ્પ્યુટર ટાઈપ સેટિંગ :	અનુરાજ ગ્રાફિક્સ, ૪૦૬, વિમૂર્તિ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨. ફોન : ૯૯૯૯૦ ૩૮૪૫૨	મુદ્રણ : ગણેશ ઓફસેટ શુભલાભ એસ્ટેટ, તાવડીપુરા, શાહીબાગ, અમદાવાદ

સંપાદક ગણ

તરુણ શાહ	બી-૧/૯, અગ્રવાલ ટાવર્સ, સોલા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૬૧	ફોન : ૯૪૨૬૩ ૮૩૦૦૮
પ્રજ્ઞા પટેલ	આત્મનુ, ૧૬૮૭/૧, સેક્ટર-૨ ડી, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૦૨.	ફોન : (૦૭૯) ૨૩૨૨૮૮૩૩
નિરંજન શાહ	‘સ્મૃતિ’, કલ્યાણ સોસાયટી, મીઠાખળી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬	ફોન : (૦૭૯) ૨૬૪૪૧૬૫૯
મુનિ દવે	૮૦૪, સગુન પેલેસ, શિવરંજની ચાર રસ્તા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫	ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૫૧૩૫૭

આવરણ : અંજના દવે, અમદાવાદ

સંપાદકીય

આત્મીય વાચકો-ભાવકો,

ગયા અંકમાં 'કાંકરીયાળો'માં માનવજીવન, જીવનનું ધ્યેય, આપણી શોધ - એ માટેનાં સાધનો તથા એની તૈયારી, ભૌતિકતા તરફની દોટ - આવા મુદ્દા છેડવામાં આવ્યા હતા. આ એવા વિષયો છે કે, આંગળી મૂકીને જવાબ ન આપી શકાય. વાચકો-ભાવકોએ ખૂબ સારો પ્રતિસાદ આપી 'સંવાદ' રૂપે લેખો મોકલી આપ્યા, એ સહુનો આભાર માનવો જ રહ્યો.

'જીવવું' એ જ એક એવી દીર્ઘ પ્રક્રિયા, જેમાં સતત સમજ વિકસાવતા જવાય અને ઈચ્છીએ તો વધુ સારા જીવન માટે એને પોતાનામાં ગોઠવતા જવાય. જો સમજ, સ્વીકાર, સહજ ભાવ હોય, ચિંતન-જાગૃતિ હોય તો, જે સારું વાંચીએ-જોઈએ-અનુભવીએ એમાંથી સત્યની નજીકનું વાણી, વિચાર, વ્યવહારમાં અમલી બનાવી એક એક પગલું આગળ વધી શકીએ. સ્વસ્થ માનવ જીવનની દિશામાં જઈ શકીએ.

પ્રમાણમાં સારું એવું 'વલોણું' સંવાદ દ્વારા થયું. બધા લેખો સમાવી શકાયા નથી, પણ આગળના અંકોમાં તે 'વૈવિધ્ય' દ્વારા પ્રગટ કરાશે. લગભગ લેખો પૈકી બધાએ એક સૂરે સંવાદી જીવન, જીવનમૂલ્યો, અંદરના તત્ત્વ અને સત્ત્વને ઓળખી જીવનના સાચા સુખ-શાંતિ-આનંદ તરફ આંગળી ચીંધી છે.

મૂલ્યોનો મહિમા કરતાં મીરાબહેન ભટ્ટના લેખમાં તેમણે લખ્યું છે, મૂલ્યની જન્મભૂમિ છે - માણસનું હૃદય. મનસુખ સલ્લાએ આજના માનવીની યચાતિવૃત્તિની વાત કરીને, મૂલ્યો-મનોવૃત્તિઓના ઘડતર માટે ઘર, વિદ્યાલય અને સાહિત્યની ભૂમિકા વિશે કહ્યું છે. સવાયા ગુજરાતી એવા ફાધર વાલેસે બહુ માર્મિક લખ્યું છે, 'પણ સાદું જીવન તપશ્ચર્યા માગી લે છે. સરળ સમજણની પાછળ ઊંડો અભ્યાસ હોય છે ...' ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે લખ્યું છે, હૃદયથી જીવવાની માત્રા વધે તો સંવેદનશીલતા વધે જ. હીરાલાલ વરિયાએ તણાવયુક્ત જીવન, દંભ વગેરેના અંચળા અને જીવનસાર્થક્યની શોધના વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે. પુલક ત્રિવેદીએ આનંદસભર સત્ત્વશીલ જીવનનાં પાસાં વિશેનું હકારાત્મક ચિંતન આપ્યું છે.

આપણે સહુ કોઈ આ અને આવી બધી બાબતો જરૂર સમજીએ છીએ, એને સ્વીકારીએ પણ છીએ, છતાં ... ક્યાંક ને ક્યાંક અટવાતા પણ હોઈએ જ છીએ. આપણી પાસે અઢળક ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક સાહિત્ય છે, કથા-ઉપદેશો થાય છે, થોકબંધ હકારાત્મક વિચારોનો પ્રસાર હોય છે, ચિંતનનાં પુસ્તકો છપાય છે - વંચાય છે .. આપણને બધાને સંવાદી, સ્વસ્થ, સુંદર જીવન ગમે છે, જેમાં કમસેકમ શાંતિનો અનુભવ તો થતો જ હોય. પણ છતાં .. જેના માટે ઝંખીએ, જીવનની યંત્રણાઓ પ્રયોજીએ, એ જ વાતથી દૂર રહેતા હોવાની લગભગ અનુભૂતિ કેમ થતી હોય છે?! પ્રશ્નો છે, જવાબો આપણે આપણી ભીતરમાંથી જ શોધવાના છે. આપના પ્રતિભાવ 'વિચારવલોણું'ને ધબકતું રાખે છે.

પ્રજ્ઞા પટેલ

તળેઉપર

૧. હૃદયનો ધર્મ

મીરા ભટ્ટ

‘કેમ કેવી રહી તમારી મુલાકાત?’ હું મારી દીકરીને પૂછતી હતી.

‘છોડને વાત, મમ્મી! કેવા કેવા નમૂનાઓ તું લઈ આવે છે? મને પૂછે - કેવું જીવન ગમે? મેં કહ્યું - મૂલ્યાધારિત - value-oriented. તો સામું મને પૂછે - આ ‘મૂલ્ય’ એ વળી શું?’

વાત સાચી છે. આજે ‘મૂલ્ય’ ખોવાઈ ગયું છે. આજે લોકોને ‘કિંમત’ ખબર છે, મૂલ્યની કોઈ ભાળ નથી. માણસ આજે શર્ટ નથી પહેરતો. પાંચ-પંદર હજાર રૂપિયાનું શર્ટ પહેરે છે અને લાખો રૂપિયાની ગાડીમાં હરે-ફરે છે! પૈસા-પદ-પ્રતિષ્ઠા-લાડી-વાડીની ધૂનમાં આજે મૂલ્ય મૂલ્યહીન બની ગયું છે. મૂલ્યોમાં, મૂલ્યો માટે જીવતા માણસો લોકોને અબખે પડી ગયા છે - ‘બિચારા દયા ખાવા જેવા નિરસ લોકો!’

પરંતુ ધ્યાનથી જોઈશું તો સમજાય છે કે વર્તમાન જગતની આ બધી રજળપાટ, ભોગ ભોગવવાની સદા-અતૃપ્ત લાલસા કશુંક પામવા માટેની મથામણ છે. માણસ કશુંક પ્રિય, કશુંક સુંદર-સુંદર, કાંઈક રસાળ, મુગ્ધ કરી દે તેવું ઝંખી રહ્યો છે. પશુઓની જેમ જેટલું પ્રાપ્ત છે તેટલામાં સંતોષ પામવાની એની વૃત્તિ નથી. એ કશુંક ફંફોસી રહ્યો છે. એની આ સ્થૂળ ભોગો ભોગવવાની રજળપાટ એ આંધળી દોટ છે અથવા તો મૃગતૃષ્ણા છે. આ હકીકત એ જાણતો નથી, એટલે ભોગ્ય વસ્તુઓને વધુ ને વધુ ભોગવતો રહી અંતે કશું ન મેળવ્યાની ગ્લાનિમાં ડૂબી જાય છે.

પરંતુ જેમને સમજાઈ ગયું છે કે માનવજીવનમાં કશુંક ઉદાત્ત તત્ત્વ એવું છે, જે અપ્રગટ છે, ગુપ્ત-ગહનગંભીર છે, અગોચર છે તે મેળવીને જીવન ચરિતાર્થ થાય છે, તેઓ પોતાની ભીતર ઝાંખે છે. માણસની ભૂખ જેમ અંદરની છે તેમ એની તૃપ્તિ પણ અંદરની જ છે. માણસ આંતર્બાહ્ય એવું બેવડું જીવન જીવે છે. પરંતુ જેમનું અંતર્જીવન વધુ ઊંડાણો ખેડતું થઈ જાય છે, તેમને જે રત્નો સાંપડે છે તેનું નામ છે - મૂલ્ય. મૂલ્યાધારિત જીવનનું પોત કાંઈ જુદું જ હોય છે! મૂલ્ય-વાન જીવનથી દૂર લોકોને એના સૌંદર્ય-રહસ્યનું ભાન થવું મુશ્કેલ છે.

પેલી દરિયાની માછલીની વાત છે ને? કોઈ સાગરકાંઠાની નમતી સાંજે લોકો આમતેમ આંટા મારતા પરસ્પર વાતોમાં ગૂંથાયેલા હોય છે ત્યારે દરિયામાં નાયતી-કૂદતી-ઊછળતી માછલીઓ જળકીડામાં તલ્લીન છે. પણ એક માછલીનું ધ્યાન આ માણસો તરફ વારંવાર જાય છે. એ બીજી માછલીને પૂછે છે, ‘આ માણસો રોજ અહીં ફરવા આવે છે અને

વાતો કરતાં કરતાં આંટા મારે છે. એમની વાતોમાં કાંઈક 'સમુદ્ર-સમુદ્ર' આવ્યા કરે છે, તે 'સમુદ્ર' શું છે, તને ખબર છે?'

ત્યારે બીજી માછલી કહે છે, 'અરે, મેલને પડ્ય! સમુદ્ર-બમુદ્ર જેવું કાંઈ છે જ નહીં. એ તો માણસોએ ફેલાવેલી એક અફવા છે.'

દરિયામાં ચોવીસે કલાક રહેતી માછલી માટે દરિયો એક અફવા છે, તો કોઈ મરજીવા માટે સાગર એ રત્નાકર છે, તો કોઈ હનુમાનજી માટે સીતામાઈ પાસે પહોંચાડનારો પંથ! મૂલ્યનું પણ કાંઈક આવું જ છે. કેટલાક માણસો માટે મૂલ્ય એ ફિતૂર છે, ધર્તિંગ છે. ત્યારે કેટલાક માણસો મૂલ્યને જીવે છે ખરા, પરંતુ જાણતા નથી કે એ એમાં જીવી રહ્યા છે તે 'મૂલ્ય' કેવી અણમોલ ચીજ છે!

શ્રાવણ માસ ચાલે છે. ઘેર કોઈ મહેમાન આવે છે. ભોજનનો સમય થયો છે. પુછાય છે - 'ચાલો, જમી લઈશું?'

તો જવાબ મળે છે - 'જી ના, હું ભોજન નહીં કરું.'

'કેમ, ભૂખ નથી લાગી?'

'ના, ભૂખ તો લાગી છે. પરંતુ મારે શ્રાવણ માસના ઉપવાસ છે!'

ભૂખ લાગી છે, સામે ભોજન તૈયાર છે, છતાંય નથી જમવું, કારણ 'ઉપવાસ' છે. આ 'ઉપવાસ' એ કોઈ મૂલ્ય છે, આ વાત ઉપવાસીને પોતાને ખબર નથી. કોઈ એક એવી ચીજ, જેના માટે જીવનની જરૂરિયાતો પણ ગૌણ બની જાય તેનું નામ 'મૂલ્ય'. મૂલ્ય જ્યારે જીવાય છે ત્યારે ભરઉનાળાનો બળબળતો તાપ પણ તપ જેવો હૂંફાળો અનુભવાય છે. કોઈએ કહ્યું છે - I live only when I love. પ્રેમની ક્ષણોમાં જ મારું જીવન ધબકે છે. સૌ કોઈ જાણે છે કે પ્રેમ ક્યારેક હસાવે છે તો ક્યારેય રડાવે પણ છે, છતાંય જીવન જીવ્યાની સાર્થકતા પ્રેમમાં જ અનુભવાય છે. આપણા દેશના જીવનધર્મીઓએ આવા 'પ્રેમ' જેવાં કેટલાંક જીવનસત્ત્વો તારવ્યાં અને તેમને 'સનાતન મૂલ્ય' રૂપે આપણને વારસામાં દાન દીધાં. આ સનાતન મૂલ્યોમાં ઊંડી શ્રદ્ધા બેસી જાય છે ત્યારે જીવનનું સૌંદર્ય-રહસ્ય ખીલી ઊઠે છે. સત્ય, પ્રેમ, અહિંસા, ત્યાગ, અપરિગ્રહ જેવાં મૂલ્યો કાળાતીત - સ્થળાતીત હોઈ સનાતન કહેવાયાં છે. કોઈ પણ કાળે, કોઈ પણ સ્થળે એ જીવાય તો જીવનનું ભીતરી અપ્રગટ રૂપ સોળે કળાએ ખીલી પ્રગટ થાય છે. મૂલ્ય અંતરમાંથી ઊઠે છે. મૂલ્ય એ હૃદયનો ધર્મ છે.

ગાંધી-વિનોબાએ એક મૂલ્ય શીખવ્યું કે જે કાંઈ કરે છે - કરાવે - વાપરે તેમાં છેવાડાના માણસના લાભાલાભનો વિચાર કરવો. એમના જેટલી મૂલ્યનિષ્ઠા તો ક્યાંથી લાવવી, પરંતુ પ્રયત્નો એ દિશાના રહે. એક વાર અરુણ, મારા પતિને આફ્રિકા જવાનું થયું. જુદા જુદા દેશોમાં ગાંધી-વિનોબા-વિચાર-પ્રસાર તથા એને અનુરૂપ ગીતો-ભજનોનો કાર્યક્રમ થતો. છેલ્લે જ્યારે ભારત માટે આવવા નીકળ્યા ત્યારે સાવ છેલ્લી ક્ષણોમાં દોડતાં

દોડતાં એક ભાઈએ હાથમાં પેકેટ પકડાવતાં કહ્યું - આટલી ભેટ, મીરાબહેન માટે! ત્યારે ઉતાવળમાં તો કાંઈ પેકેટ ખોલવાનો પ્રશ્ન જ નહોતો. મુંબઈ મિત્રને ઘેર પહોંચીને પેકેટ ખોલ્યું તો અંદરથી સાડી નીકળી. જોતાવેંત સમજાઈ ગયું કે સાડી ખાદીની નથી. તરત યજમાન બહેનના હાથમાં પેકેટ ધરી કહ્યું - 'આ તમારા માટે. મીરાને આ કામમાં નહીં આવે.'

પેલાં બહેન કહે, 'પણ આ તો કેટલી સુંદર છે! મોંઘી પણ ખાસ્સી હશે! ક્યારેક પહેરવામાં શું વાંધો?'

પરંતુ કસોટી થાય ત્યારે જ આપણી નિષ્ઠા કેટલી સાચી-ઊંડી છે, તે પરખાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો ઉછેર હોવાને કારણે જીવનમાં આત્મ-નિષ્ઠા વણાતી આવી હોય. પરંતુ એ કેટલી ઊંડી ઊતરી શકી છે, એનો પરિચય આપણને કોઈ ખાસ પ્રસંગોએ થાય.

મૂલ્યની આ કસોટી જીવનમાં થયા કરતી હોય છે. જીવનમાં આવા બે-ત્રણ પ્રસંગો આવ્યા જ્યારે બોલકી, પડકાર ફેંકતી બહુમતી સામે મારી અસંમતિનો ઝીણો પરંતુ મક્કમ સૂર હું કાઢી શકી! બાકી તો ટ્રેનમાં રિઝર્વેશન ન મળે તો લાંચ આપીને પણ બર્થ ન મેળવવા જેવા પ્રસંગો તો અનેક બન્યા હોય! મૂલ્યોની સાચી કસોટી પ્રતિપક્ષીઓ વચ્ચે થાય છે, એના કરતાં પોતાના લોકો વચ્ચે વધારે થતી હોય છે. સત્યની મૂલ્યરક્ષા કરવા માટે આપણે ક્યારેક મૌન રહેવાનો રસ્તો અપનાવતા હોઈએ છીએ, પરંતુ અનુભવે એવું સમજાયું છે કે નમ્રતાપૂર્વક પણ દૃઢતાથી કહેવાયેલું પોતાને લાગતું સત્ય એનો પ્રભાવ પ્રગટ કરી શકે છે.

એવું અનુભવાયું છે કે મૂલ્યની જન્મભૂમિ છે - માણસનું હૃદય. ઈશ્વરે માનવજાતિને આ હૃદય-સંપદા આપીને એવું અમોઘ સાધન આપ્યું છે, જેના સહારે જીવનના કપરામાં કપરા સંજોગો પાર પાડી શકાય. અંતરાત્માના અવાજને જીવનનો દોર સોંપી દઈએ છીએ પછી જીવનને સડસડાટ વહી જવાનો એક પટ મળી જાય છે.

અંતર્યામી શક્તિ કેવળ પ્રેરણા આપીને પથદર્શન કરાવતી નથી, બલ્કે આંગળી પકડીને મંઝિલે પહોંચાડે છે! ત્યારે તો ગુરુદેવે પરમેશ્વર પાસે માંગ્યું કે - 'અંતર મમ વિકસિત કરો, અંતરતર હે!' જુઓ ખૂબી, અંતરનો વિકાસ માગે છે કોની પાસે? જે અંતરની નજીક વસે છે તેવા અંતરતર અંતર્યામી પાસે! પેલા અંગ્રેજ લેખક જ્યોર્જ પણ કહે છે કે, It is wisdom to believe the heart. જ્યંત પાઠક તો વળી એથી પણ આગળ જઈ કહે છે

-

આંખોના વશવાસે રૈયે ના ભાઈ મારા

દલડું દેખે એ જ સાચું

ભીતર નિભાડાની આંચ વિના

નળિયું રૂપાળું તો ય કાચું!

આપણી ભાષામાં ખરાબમાં ખરાબ ગાળ છે - હૈયાફૂટો અને સારામાં સારું ઉપાદાન છે - હૈયાનો સાજો! 'હૈયાઉકલત' એ મોટામાં મોટી વિદ્યા ગણાઈ છે.

મૂલ્યને વગર કારણે લોકોએ વજનદાન-બોઝીલું બનાવી દીધું છે. હકીકતે માણસને મૂળમાં આ 'મૂલ્ય' જ જોઈતું હોય છે, પરંતુ એ ફાંફા મારે છે - મૂલ્યહીન બાબતોમાં! એક વાર જો આ મૂલ્યનું 'મૂલ્ય' સમજાઈ જાય તો વર્તમાન જગતની કેટલી બધી આંધળી રઝળપાટ મટી જાય! મૂલ્ય નિહિતં ગુહાયામ્ છે, જેની ઉપાસના કરવાથી માણસની રઝળપાટને સાર્થક કરતી મંઝિલ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ટૂંકમાં, હૈયું સાબદું રાખો, જીવન જિતાઈ જશે.

(‘નવચેતન’, ઓક્ટો-નવેમ્બર-૨૦૧૦માંથી)

(C/o. ૭૩, રાજસ્થાન સોસાયટી, પોલો ગ્રાઉન્ડ પાસે, વડોદરા-૩૯૦૦૦૧)

૨. સાચા જીવનની શોધ

મનસુખ સલ્લા

છેલ્લાં ૩૫-૪૦ વર્ષમાં માણસની શોધ સાચા જીવનની નહિ, સુખનાં સાધનોની બની છે. એની દૃષ્ટિ એટલી સાંકડી બની છે કે સુખનાં સાધનો મેળવવા માટે રાતદિવસ એક કરે છે. વપરાશની વસ્તુઓ, ખાવા-પીવા-પહેરવાની વસ્તુઓ, મનોરંજનનાં સાધનો મેળવવામાં માણસને તૃપ્તિ લાગે છે. આ સઘળું મેળવવામાં જ એનાં મન-હૃદય-ચિત્ત રોકાયેલાં રહે છે. પછી એને આનંદરૂપે યોજવાની નિરાંત રહેતી નથી. જાણે હવામાં બાયકાં ભરતો હોય તેમ માણસ સામગ્રી મેળવવાની હાયવોયમાં વ્યસ્ત રહે છે. આ તો યયાતિવૃત્તિ છે. ઘડપણ આવવાથી પુત્રનું યૌવન ઉછીનું લઈને ફરી ભોગો ભોગવનાર રાજા યયાતિ આખરે અનુભવે છે કે ‘હું ભોગ નથી ભોગવતો, ભોગ મને ભોગવી રહ્યા છે.’ આજના માણસની સ્થિતિ આ છે.

ક્યારેક નિરાંતે વિચારવા જેવું છે કે જાહેરખબર નહોતી ત્યારે શું આપણે દુઃખી હતાં? આજે જાહેરખબર આકર્ષક, ચોટકૂક, ખૂબ આયોજિત હોય છે. તેથી એ સ્થળ ત્યાં જળ અને જળ ત્યાં સ્થળ દેખાડી શકે છે. અપેક્ષાઓ ભડકાવી શકે છે. એનું દુષ્પરિણામ એ છે કે જાહેરાતો માનસનો કબજો લે છે. કુમળાં માનસનો વધુ. આ નવા પ્રકારની ગુલામી છે. એમાં માણસ પૈસા ખર્ચીને કોઈએ કહેલું ખરીદે છે. વળી એનો સંગ્રહ કરવાની જાણે હરીફાઈ ચાલે છે. અરે, પહાડ પર ફરવા જઈએ છીએ તો ત્યાં શું, કેમ જોવું એ પસંદગી બીજા કોઈ કરી આપે છે. આપણે સારી શાળા એને ગણીએ છીએ જેની તડકભડક ખૂબ હોય. પરંતુ એ આપણા સંતાનનું ચારિત્ર્ય ઘડતર કરે છે ખરી? લગભગ નહીં.

કેમ આમ બન્યું? આપણે એ મનોવૃત્તિ કેળવી કે વધુ વાપરવું અને વધુ વેડફવું એ સુખ છે. એની પાછળ સ્વસુખની લાલ્ચ છે. જાણે આપણે કેવળ શરીર છીએ! આપણે એ ભૂલતાં જઈએ છીએ કે મનુષ્ય, સમાજ અને સમષ્ટિ અખંડ એકમ છે. ત્રણેનો સંબંધ સંવાદી

અને પરસ્પર પોષક હોવો જોઈએ. છેલ્લાં ૩૫૦ વર્ષમાં માણસે પ્રકૃતિને લૂંટી, બાળી, ઉજાડી - આજે પર્યાવરણના પ્રશ્નો વિકરાળ બનીને સામે આવ્યા છે.

મૂલ્યો અને મનોવૃત્તિઓનું ઘડતર કોણ કરી શકે? ઘર, વિદ્યાલય અને સાહિત્ય. માતાપિતા કમાવાની દોટમાં ભૂરાયાં થઈને દોડે છે. બાળક સાથે વાત કરવાનો, તેમનામાં રસ લેવાનો, ધૈર્યપૂર્વક સાચી રીતે બાળકોને સાંભળવાનો મા-બાપ પાસે સમય જ નથી. એની પૂર્તિ સુખનાં સાધનો આપીને કરવામાં આવે છે. આ ખોટનો ધંધો હતો એ સમજાય ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હોય છે. સાચું તો એ છે કે દરેક ઘર શાળા બનવું જોઈએ અને દરેક શાળા ઘર બનવી જોઈએ. બાળકનાં માન્યતા અને મૂલ્યોનો પાયો ઘરમાં નખાય છે. આજે બાળકોનું ઘડતર ટી.વી. અને મોબાઈલ કરે છે. એ માધ્યમોને તો માલ ખપે એ જ લક્ષ્ય હોય છે. એટલે મોહિત કરવાની પ્રયુક્તિઓ જ ખપમાં લેવાય છે.

વિદ્યાલય કેવળ વિષય શીખવવા માટે નથી. વિદ્યાર્થીના મનુષ્યત્વને વિકસાવવાની ઉત્તમ તકો આપનાર, વાજબી માન્યતાઓ વિકસાવનાર આયોજિત પ્રક્રિયા એ વિદ્યાલય છે. પરંતુ આજનાં વિદ્યાલયો તો સુખરૂપી રેસના ઘોડા તૈયાર કરનારાં છે. રેસમાં આગળ આવનારાં એક-બે ટકાનું ગૌરવ કરીને ૯૮%ને ભૂલી જવામાં આવે છે. આ ખોટ ઝટ દેખાતી નથી, પરંતુ સમગ્ર રાષ્ટ્રની છે.

આનો ઉપાય છે જીવીને, આચરણ કરીને ઊગતી પેઢીને કેળવવી એ. માત્ર ઉપદેશથી આ નહિ થાય. મા-બાપ અને શિક્ષકોએ આ સમજવું પડશે. એમણે દૃષ્ટિ બદલવી પડશે, સંબંધ બદલવો પડશે.

સરકારમાં પક્ષ ગમે તે હોય, તેમનું લક્ષ્ય સુખનાં સ્વપ્નાં દેખાડવાનું છે. એ ભૂરકીમાં પ્રજા દોરવાય છે, પછી પસ્તાય છે, વળી બીજા પક્ષને તક આપે છે. સમજવા જેવું એ છે કે બધી સત્તા પોતાના હાથમાં રાખવાની મૂળભૂત નબળાઈ બધી સરકારમાં હોય છે. એ માટે તેઓ પ્રજાની નબળી વૃત્તિઓને પંપાળે છે. એથી મૂળમાં જઈને વિચારવું પડશે કે શક્તિ રાજ્યની વધે છે કે પ્રજાની? શક્તિ પ્રજાની વધવી જોઈએ. બધું રાજ્ય કરી આપશે એ પણ નવા પ્રકારની ગુલામી છે.

એટલે ઉપાય છે જેને સાચી વાત સમજાતી હોય તેણે સાતત્ય અને નિષ્ઠાથી આ માટે પ્રયત્નો કર્યા જ કરવા. ભલે તેઓ લઘુમતીમાં હોય. આ ગમે તેટલું અશક્ય કે અઘરું લાગતું હોય તો પણ કરવા જેવું છે, કરી શકાય છે. ૧૯૧૫માં કોઈ માનવા તો નહિ, વિચારવા પણ તૈયાર ન હતું કે ભારત અહિંસક રીતે સ્વરાજ મેળવી શકશે. ૩૫ કરોડના દેશમાંથી નાની લઘુમતી (પાંચેક લાખ લોકો) એ નિષ્ઠા અને સાતત્યથી મથામણ કરી તો એ શક્ય બન્યું. તેમ સાચા જીવન માટે મથવું પડશે. સાચું જીવન સાચી દૃષ્ટિમાંથી અને ઉદાત્ત મૂલ્યોમાંથી જ જન્મી શકે.

(સી-૪૦૩, સુરેલ એપાર્ટમેન્ટ્સ, દેવાશિષ સ્કૂલ સામે,
જજસ બંગલા, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૧૫. મો. ૯૮૨૪૦૪૨૪૫૩)

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (8)

૩. અંદરની શૂન્યતા

ફાધર વાલેસ

“બીજી વસ્તુ ખરીદી, એટલે પગમાં બીજો પથરો બાંધ્યો. નવી માલિકી અને નવી ગુલામી. હાથમાં માલ લેવો, એટલે દિલને બેડીઓ પહેરાવવી.”

અપરિગ્રહનો એ પ્રાચીન મંત્ર હતો. પણ એ જૂના ઉપદેશમાં હવે નવો રણકો વાગે છે. કારણ કે એ ઉપદેશ આપનાર એક આધુનિક વિજ્ઞાની હતા. ઉપર ટાંકેલા શબ્દો આજના યુગમાં વિજ્ઞાનીઓના શિરોમણિ એવા આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈનના હતા.

લોકો એમને કોઈ ભેટ આપવા જાય, કોઈ સારા પ્રસંગે પ્રેમાદર બતાવવા કંઈક મોકલે કે એમના હાથમાં કોઈ વસ્તુ મૂકે, ત્યારે તે કંઈક મજાકમાં ને કંઈક ઠપકામાં ફરિયાદ કરતા : “મને આ શું આપો છો? મારા હાથમાં આ કેવી બેડીઓ નાખો છો? મારે આ બધી વસ્તુઓની ક્યાં જરૂર છે? અને જરૂર નથી, પછી એના મોહમાં શા માટે ફસાઉં?”

અને જેવું કહેતા, તેવું કરતા. સાદું, તપસ્વીને શોભે એવું જીવન. ઘેર મોંઘું રાચરચીલું નહીં. ભીંત પર કોઈ ચિત્રની શોભા નહીં. રોજ જેમતેમ દાઢી બનાવે - સામાન્ય સાબુ ને બ્લેડ વાપરીને. અને વાળ કપાવવા તો કોઈ દિવસ ન જાય - વર્ષમાં એકાદ વાર માથા પરનાં ડાળખામાં પત્નીને માલણની કામગીરી બજાવવા દે.

પ્રિન્સટન યુનિવર્સિટીએ એમને અધ્યાપક નીમ્યા ત્યાં સુધીમાં તો એ દુનિયામાં સૌથી પ્રખ્યાત વિજ્ઞાની બની ચૂક્યા હતા. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પ્રિન્સટન પહેલી હરોળમાં, ત્યાં એમને સંશોધન માટે પૂરી સગવડ મળી શકે. તેનું આમંત્રણ આઈન્સ્ટાઈને સ્વીકાર્યું ત્યારે યુનિવર્સિટીના પ્રમુખે એમની આગળ કાગળ ધરીને કહ્યું : “આપના પગાર-પુરસ્કાર માટે આપને યોગ્ય લાગે તે રકમ આમાં ખુશીથી લખી નાખો. આપ જે કાંઈ આંકડો મૂકશો, તે યુનિવર્સિટીને મંજૂર હશે.”

આઈન્સ્ટાઈને કાંઈક રકમ લખી. એ જોઈને પ્રમુખશ્રીનું મોં પડી ગયું. “આવું તે કાંઈ લખાતું હશે?” એટલે આઈન્સ્ટાઈન કાગળ પાછો લઈને ઓછી રકમ લખવા જતા હતા, ત્યાં પ્રમુખે ખુલાસો કર્યો : “આટલો ઓછો પગાર તો આ યુનિવર્સિટીના કારકૂનને પણ અમે આપતા નથી. અને આપ એટલો જ પગાર લો, તો યુનિવર્સિટીની આબરૂ જાય. માટે આપની આ માગણી અમારાથી નહીં સ્વીકારી શકાય.”

અને આઈન્સ્ટાઈને લખેલ આંકડાની પાછળ એક મીઠું ચડાવીને યુનિવર્સિટીના પ્રમુખે નિમણૂકપત્ર પર સહી કરી.

સાદું જીવન. સરળ વ્યવહાર. પણ સાદું જીવન તપશ્ચર્યા માગી લે છે. સરળ સમજણની પાછળ ઊંડો અભ્યાસ હોય છે, જેનું આંતરિક જીવન સમૃદ્ધ હોય, એ જ પોતાના બાહ્ય જીવનમાં સાદાઈ રાખી શકે. જેનું દિલ ને મન ભરેલું હોય, તેને બહારના આધારની જરૂર પડતી નથી. આઈન્સ્ટાઈનના જીવનમાં વિજ્ઞાનનું અનુશીલન હતું, વાયોલિન પર શાસ્ત્રીય સંગીત વગાડવું એ એમનો મોટો શોખ હતો અને ઘેર પ્રેમાળ પત્ની ને સુખી ઠાંપત્ય હતાં. જ્ઞાનવિજ્ઞાનનું સેવન, વિદ્યાની ઉપાસના, કલાસંગીતનો રસ ને પ્રેમની હૂંફ, એ સંસ્કારી જીવનનાં ખરાં મૂલ્યો છે. એ હોય તો પછી બહાર ધાંધલ ને ભપકો, મનોરંજન ને એશઆરામ શોધવાની કોઈ જરૂર રહેતી નથી.

દિલ ખાલી છે, મન શૂન્ય છે, એટલે જ્યાં-ત્યાંથી કંઈ ને કંઈ પકડી લાવવાનાં ફાંફાં ચાલે છે. લેવાનું, માગવાનું, ખરીદવાનું, નવું નવું વસાવવાનું, આખું ઘર ભરી દેવાનું. અંદરની શૂન્યતા ન દેખાય, તે માટે બહાર ધનનું પ્રદર્શન કરવાનું.

સાદાઈ અને અપરિગ્રહનો માર્ગ અને તેનો અનુરોધ કોઈ જૂનવાણી ઉપદેશક તરફથી નહીં, પણ આધુનિક વિજ્ઞાનીના મોંએથી ને જીવનમાંથી આ પ્રકારે મળે છે.

૪. ત્યારે કરીશું શું?

(સંકલિત)

સુરેશ હ. જોષી

તોલ્સતોયે આ પ્રશ્ન ફરીફરી પૂછ્યો હતો : “ત્યારે આપણે કરીશું શું?” જે વિચારપૂર્વક જીવે છે, તેને તો આ પ્રશ્ન થવાનો જ.

‘સંપૂર્ણ ક્રાંતિ’ શબ્દ આપણને જયપ્રકાશે આપ્યો છે. પણ એક સંજ્ઞા કાંઈ તિલસ્માતી કામ આપી શકે નહીં. એમાં પ્રાણ પૂરવાનું કામ લોકહિતૈષી કાર્યકરોનું છે. તો ક્યાં છે એ લોકહિતૈષી કાર્યકરો?

મોટા ભાગના યુવાનોની શક્તિ આજે વેડફાઈ રહી છે. દેશની સમસ્યાઓથી બેખબર, ભાવિ પરત્વે ઉદાસીન, પ્રજા સાથેના કશા સંબંધ-તંતુ વિનાના, કેવળ ઘરેડમાં પડી રહેનારા, જીવવાની પડેલી ટેવની ટેકણલાકડીએ ચાલનારા આ જુવાનોને ઊભા કરી દેનારું કોઈ બળ આજે દેશમાં રહ્યું છે ખરું?

વિદ્યાપીઠોનો દેશમાં ખાસ્સો ઉકરડો થયો છે. એમાં દિશાસૂઝ વગરના, પ્રયોગ કરવાની દાનત વગરના લોકો ભેગા થયા છે. વિચાર કરવાની અનિવાર્યતા ત્યાંથી સમજાવી જોઈએ, તેને બદલે એના એ માળખામાં રહીને અભ્યાસક્રમો ઘડવે રાખવા, તંત્રને અટપટું બનાવીને વિદ્યાપ્રાપ્તિ આડે અંતરાય ઊભા કરવા અને આખરે બીબાંઢાળ શિક્ષણ આપી છૂટવું - આ કારણે વયમાં તો આશા બંધાયેલી કે યુવાનો પોતે જ કોઈ નવી શિક્ષણવ્યવસ્થા

સ્થાપવા માટેનું આંદોલન ઊભું કરશે. પણ દુર્ભાગ્યે થોડાં છમકલાં સિવાય બીજા કશામાં યુવાનોને રસ નહોતો.

આટલી બધી વિદ્યાપીઠો છતાં યુવાનોનો મોટો વર્ગ હજી તો ઉચ્ચ શિક્ષણ પામી જ શકતો નથી. વળી, આ શિક્ષણ એવા વર્ગમાં પહોંચે છે, જ્યાંથી એનું પ્રસરણ સમાજના અન્ય સ્તરો સુધી થતું નથી અને વિદ્યાપીઠમાંથી ડિગ્રી મેળવ્યા છતાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયામાંથી પસાર ન થનારો એવો નવો ડિગ્રીધારી અશિક્ષિત વર્ગ ઊભો થતો જાય છે. જેને જ્ઞાનની જરૂર ન હોય, જ્ઞાન પામવા માટેની માનસિક સજ્જતા જેનામાં ન હોય, તેમની પાછળ સમાજ ધન અને શ્રમ વેડફતો રહે છે.

તો યુવાનો, આખરે કરે છે શું? જવાબદારીના ભાન વિનાનો થોડો ગાળો વિદ્યાપીઠમાં સુખપૂર્વક ગાળવા માટે આવે છે. એમના અભ્યાસ દરમિયાન કશી વિચારસરણી એ કેળવતા નથી, જીવનાભિમુખ પણ થઈ શકતા નથી. જ્ઞાનપ્રાપ્તિની કંટાળાભરેલી પ્રક્રિયામાંથી બહાર નીકળી જઈને કૃત્રિમ ઉત્તેજનામાં સુખ શોધવાનો મરણિયો પ્રયત્ન એ કરે છે.

પછી આ પરિસ્થિતિ એમને કોઠે પડી જાય છે અને એક વિષયકમાં એ પૂરેપૂરા ફસાઈ જાય છે. આ જ ગાળામાં કેટલીક રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ એમનું ધ્યાન ખેંચે છે. થોડાક ઉદ્દામવાદી વિચારણા તરફ વળીને અરાજકતા લાવવાના હિંસક ઉપાયો વિશે વિચારવા માંડે છે. એ વિચારવાનું પૂરું ન થયું હોય ત્યાં તો એ વિદ્યાપીઠની બહાર ફેંકાઈ જાય છે. પછી એમને માટે તૈયાર રહેલા વ્યવસાયના ચોકઠામાં એ બંધબેસતા થઈ જાય છે. પછી તો કાંતિની વાતો કરવાની પણ ફુરસદ રહેતી નથી.

થોડાક જુવાનો ધર્માચાર્યો તરફ વળે છે. મોટે ભાગે જીવનસંઘર્ષ ટાળવાની એ એક તદ્દબીર જ હોય છે. કેટલાકને સર્વોદયની પ્રાપ્તિ આકર્ષે છે. થોડા વખત પૂરતો એ શોખ પૂરો કરીને પાછા એના એ રેઢિયાળ માર્ગે તેઓ પાછા વળી જાય છે. કશું જ જાણે ઊંડાં મૂળ નાખતું નથી. રાષ્ટ્રહિતની કશી પ્રવૃત્તિને સંગીન ભૂમિકા પ્રાપ્ત થતી નથી. યુવાશક્તિનો સ્ત્રોત વિપથગામી બનીને એનાથી દૂર રહીને વેડફાઈ જાય છે.

રૂઢ વિચારોની પકડ આપણા ઉપર ઘણી છે. સહીસલામતી અને પશુસુખની માયા ઘણી છે. જે કશું સાહસપૂર્વક કરવાનું આવે, તેમાંથી ગણતરીપૂર્વક પીછેહઠ કરી જવાનું વલણ દેખાય છે. રાજકારણનું વાતાવરણ યુવાનોમાં અનિષ્ટ પ્રકારની મહત્વાકાંક્ષાઓ બહેકાવે છે. ઊંડી જ્ઞાનનિષ્ઠા, માનવતા કે ભાવિનું નિર્માણ કરવાનો ઉત્સાહ હવે દેખાતાં નથી.

આને પરિણામે, અંતરાત્મા વિનાનો, કશા પણ ચિંતનથી દૂર ભાગનારો, કોઈ પણ સરમુખત્યારની કદમબોસી કરવા તત્પર, સાંકડા સ્વાર્થની સિદ્ધિમાં જ રચ્યોપચ્યો, જીવન પ્રત્યે ઉદાસીન એવો વર્ગ વધતો જાય છે. આ વર્ગને માટે આપણી સાંસ્કૃતિક સિદ્ધિઓ, આપણા ચિંતકોએ વારસામાં આપેલી સૂક્ષ્મ વિચારણાઓ - આ બધાનું કશું મૂલ્ય જ રહેતું નથી.

માનવસંબંધોની કોઈ દેઢ ભૂમિકા નથી. સંસ્થાઓનાં ચોકઠાંઓમાં માનવી સલામતી શોધતો ભરાઈ જાય છે. વિદ્રોહની પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હોવા છતાં એ કાર્ય ઉપાડી લેનારું કોઈ રહ્યું નથી. પ્રવાહપતિતની દશામાં મોટો જનસમૂહ તણાતો જાય છે.

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક (૨૬) (૧૧)ની વાચનયાત્રામાંથી

૧. સંવેદનશીલતા એટલે માણસાઈ

ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

સાંપ્રત સમય યાંત્રિકતાનો છે. યંત્રવાદના ફાયદા ઘણા છે એની ના નહીં, ફોન, કમ્પ્યુટર, રેડિયો, ટી.વી. વગેરે માનવજાત પર હાવી થઈ ગયાં છે. મનુષ્ય એનાથી એવો ટેવાઈ ગયો છે કે પોતાની જાતને એ સાધનોથી અલગ કરી શકતો નથી. જીવનનું અંગ બની ગયેલાં યંત્રોથી જ માણસ ચાલતો હોય એવા સમયમાં આપણે જીવીએ છીએ. યંત્રો સાથેની આટલી ઉપયોગિતાને કારણે માણસજાતમાં જડતાનો ચેપ લાગે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો યંત્રોનો અતિ ઉપયોગ માણસને મોટામાં મોટું નુકસાન કરી રહ્યો છે. એ નુકસાન છે, સંવેદનાનો ઢ્રાસ. સંવેદન શૂન્યતાનો વિસ્તાર થઈ રહ્યો છે. આપણે સજીવ હોવા છતાં સંવેદનશૂન્ય થઈ યંત્રોની સાથે યંત્રોની જેમ શ્વસીએ છીએ. સંવેદનશૂન્યતા આપણામાંથી માણસાઈની બાદબાકી કરે છે. સંવેદનશીલતા બચશે તો આપણે માણસાઈને બચાવી શકીશું. બાકી જડતાની વ્યાપ્તિ થતી જ રહેશે તો આપણે સજીવ હોવા છતાં સંવેદનશૂન્ય નિર્જીવ જેવા બની રહીશું.

યંત્રોની સોબતથી હૃદયની સંવેદનશીલતા હણાતી જાય છે. નાશ પામતી જાય છે. આઠ-નવ મજૂર જે કામ કરે એ કામ ટ્રેક્ટરથી થાય છે ત્યારે પેલા મજૂરોની રોજીરોટીનું શું થાય? એનો વિચાર થવો જોઈએ, એ વિચારમાં સંવેદન છે. એ સંવેદન જ આપણને માણસ કહેવડાવે છે. હૃદય સંવેદનશીલ છે. લાગણી, ઊર્મિ ત્યાંથી જન્મે છે. બુદ્ધિ વિચારશીલ હોય છે. આપણે વધારે બુદ્ધિથી જીવીએ છીએ, હૃદયથી નહીં. હૃદયથી જીવવાની માત્રા વધે તો સંવેદનશીલતા વધે જ. સંવેદનાના મૂળમાં જ માણસાઈની ગંગોત્રી છે. ઉત્તમ માણસનું ઠેકાણું સંવેદનશીલ હૃદયમાં રહેલું છે.

યાંત્રિકતાનો અતિરેક સંવેદનશીલતાનો વિનાશ કરે છે. સંવેદના વગરનો માણસ વણખેડેલા ખેતર જેવો છે. યંત્રોની સોબતથી હૃદયની સંવેદનશીલતા હણાય છે. હૃદય ઉપર સંવેદનશૂન્યતા વ્યાપી જાય છે. હૃદયની સપાટી ઝાંખી પડે છે. કોઈ કામ રોજ એક સરખી રીતે કરાતું જ રહે તો એકધારાપણાને કારણે પણ સંવેદનશીલતામાં ઓટ આવે તો આપણે એકધારાપણામાંથી બહાર આવીએ. જડ રિવાજો, જડ રૂઢિઓ પણ સંવેદનશૂન્યતા જ નોતરે છે એ સમજવું જોઈએ. રોજ સૂરજ ઊગે છે અને આથમે છે, એના એકધારાપણામાં આકાશના રંગોનું અપાર વૈવિધ્ય છે તે તમે જોયું છે? એ વૈવિધ્ય જ એને વિશિષ્ટ બનાવે છે.

મોટર, સ્કૂટર, રીક્ષા, બાઈક, વિમાન, ટ્રેક્ટર, ટ્રક જેવાં યાંત્રિક વાહનો ગતિશીલ

ભલે હોય, ઝડપી ભલે હોય, એનાથી આર્થિક ઉપાર્જનોની માત્રા ભલે વધતી જતી હોય, પણ માણસ જ્યાં સુધી બળદગાડાં, ઘોડા, ઊંટ વગેરે સાથે જીવતો હતો ત્યારે એ સજીવ સૃષ્ટિની અસર સાથે તેનાં સુખ - દુઃખનો વિચાર રહેતો. એ સજીવ સૃષ્ટિ સાથે સંવેદનાનું સંયોજન રહેતું, આવી સંવેદના માણસના જીવનના ભાગરૂપ - અંશરૂપ હોવી જોઈએ. એથી પોતાનું જીવન પણ જીવંત રહી શકે, ધબકતું અનુભવાય એ જ તો સંવેદનશીલતાનો ભાગ છે. સંવેદનશીલતા હંમેશા હૃદયના રાજીપામાંથી જન્મે છે, એટલે એ પ્રસન્નતા બક્ષે છે. અન્ય જીવો પ્રત્યે પ્રગટ કરેલી, અભિવ્યક્ત કરેલી સંવેદનશીલતા એ માનવજીવનની મહામૂડી છે, જીવનમૂડી છે એ કોઈ પણ રૂપે જળવાવી જોઈએ અને તેનાથી જ વિવિધ લલિત કળાઓ સાહિત્ય - સંગીત - સ્થાપત્ય - શિલ્પ - ચિત્રકલા - વગેરેને માણવા અને અનુભવવાની દૃષ્ટિનો વિકાસ થાય છે અને એના ફળરૂપે સ્વયંની દૃષ્ટિમાં સૂક્ષ્મતા પ્રવેશે છે.

અન્યની વેદના જોઈ દિલ દ્રવે, સંવેદના અનુભવે એ સમ વેદના, આ સંવેદનાને જન્માવવાનું અને જાળવવાનું સમાજમાંથી ઓછું થતું જાય છે. એ ઓછા સમાજને કનિષ્ઠ બનાવે છે. ઉત્તમ સમાજ સંવેદનાસભર હોવો જોઈએ. તો આવી સંવેદના જન્મે શી રીતે? મહદ્ અંશે સંવેદનાસભર માણસોનો સત્સંગ કરવાથી, વધારેમાં વધારે પ્રકૃતિની નજીક રહેવાથી સંવેદનાનો વિકાસ થાય છે. શંકુતલા એનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે. પ્રકૃતિની સાથે રહેવાથી - જીવવાથી એ કેટલી બધી સંવેદનશીલ હતી તે આપણે 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલમ્'ના દૃષ્ટાંતથી ક્યાં નથી જાણતા? પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ, વેલી, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને પ્રકૃતિ સહજ બાળમાનસની જ સૃષ્ટિમાં વિહરીએ, તેમાં જ ઓતપ્રોત રહીએ, તેમાં જ તાદાત્મ્ય કેળવીએ તો આપણું હૃદય સંવેદનશીલતાથી ધબકતું રહેશે.

(પ્લોટ નં. ૮૬૪, મહાદેવ એરિયા, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦. જિ. આણંદ)

૨. જીવન સાર્થક્યની શોધ

હીરાલાલ વરિયા

જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય એક આદર્શ માનવી તરીકે શ્રેષ્ઠતમ રીતે જીવી જવું એ જ કે પછી કુદરતે જે હેતુ અર્થે જીવન આપ્યું છે, તે હેતુ શક્ય સુપેરે પરિપૂર્ણ થાય તે રીતે જીવી જવું એ વધુ યોગ્ય છે? શ્રેષ્ઠતમ જીવવાનો માર્ગ પડકારો, સિદ્ધિઓ માટેની સતત મથામણો, સ્પર્ધાઓ સામે બાથ ભીડવાની યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓથી ભરેલો છે. તેથી તેમાં આપણી આસપાસના સમાજને આપણું પોતાનું કંઈક અલગ વ્યક્તિત્વ, અનન્યતાની ઓળખ આપવાની અને તેવા માનવી તરીકે પ્રસ્થાપિત કરવાની જરૂર પડે છે. પરિણામે તે માર્ગ, સફળતાના પોતે માની લીધેલા માપદંડોને ઓળંગવાની એક 'હર્ડલ રેસ' જેવા જીવન ભણી

દોરી જાય છે. જ્યારે પોતાની પાસે કુદરત કે સમાજે રાખેલ અપેક્ષા પ્રમાણેનું જીવન જીવવાનો માર્ગ એક શાંત નદીના પ્રવાહ જેવો છે, જે બીજા હરીફોને પછાડવાનો કે નીચા ઉતારી બતાવવાનો કે પોતે ખરેખર છે તેના કરતાં વધુ 'સારા' કે પ્રખ્યાત(!) પ્રદર્શિત કરતા રહેવાના સતત તણાવયુક્ત ઉછાળા મારતા ધોધથી સાવ અલગ પડે છે. આજે, સામાન્ય જનસમાજ, સારું પ્રતિષ્ઠિત પદ, મોભો, સામાજિક સન્માન, બીજાને અચંબો પમાડી દે તેટલી સાધનસંપત્તિ - આ બધું ધરાવવું તેને 'સંતોષ' ગણે છે. આ 'સંતોષ' મેળવવાનો માર્ગ સતત કાવાદાવાઓ, મેલી મુત્સદીગીરી, પ્રસ્થાપિત નીતિમત્તાના ધોરણોની અવજ્ઞા કરીને ગમે તે ભોગે નિર્ધારિત 'સફળતા' મેળવીને જ ઝંપવાની ઈચ્છાઓને જન્મ આપે છે. પરિણામે, સફળતા જીવનનું સાર્થક્ય પ્રાપ્ત કરવામાં નહિ પણ 'ગમે તે ભોગે' સફળતા મેળવવામાં જ જીવનનું સાર્થક્ય છે તેવી વિચિત્ર ઊલટી પરિસ્થિતિનું સર્જન થઈ રહ્યું છે. આ જ આપણી ભાગદોડથી ભરેલી, સહેજ પણ નિરાંત વિનાની જિંદગીનું મુખ્ય કારણ છે.

ઉપાયો : (૧) લિંકને એક વાર એક બાળકીને કહેલું : “હા, હું એક સામાન્ય માણસ છું. ભગવાનને સામાન્ય માણસો બહુ ગમે છે, એટલા માટે જ તેણે આટલી બધી મોટી સંખ્યામાં સામાન્ય માણસો પેદા કર્યા છે”. સામાન્ય માણસ તરીકે જન્મવામાં કે જીવન જીવી જવામાં કંઈ જ ખોટું નથી થતું. કદાચ કુદરતની એ જ તો યોજના છે. તેથી કોઈ અસામાન્ય વ્યક્તિને જોઈને પોતાની જાત પ્રત્યે લઘુતાગ્રંથિ સેવવાની જરૂર નથી, તેવી દરેકે સમજ કેળવવી જોઈએ. હાલના માહોલમાં તો સમાજે ઠરાવેલી સામાજિક, કાયદાકીય અને નૈતિક મર્યાદાઓમાં રહીને જીવવું એ જ ખરેખર તો એક સામાન્ય માણસ માટે એક મોટું અસામાન્ય કામ છે. સમાજ, પ્રસાર માધ્યમો, શૈક્ષણિક સાહિત્યોમાં ગેરકાનૂની માર્ગે અસામાન્ય બનેલાઓ કરતાં આવા સામાન્ય માણસોની કથાઓને વધુ પ્રશસ્ત કરવી ઘટે.

(૨) દરેક માબાપ કે પરિવારજનો, બાળકના કુમળા માનસમાં તે 'કંઈક' બને તે માટેના વિચારો વાવી દેવા સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. આ 'કંઈક' એટલે મોટા અધિકારી, નેતા, ડોક્ટર કે એન્જિનિયર. સામાન્ય બાળકોને તો વાસ્તવમાં એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલ કે એક શિક્ષક બનવાનું ભારે આકર્ષણ રહેતું હોય છે. કેમ કે, પોતાની હેસિયત એ સમજે છે. ત્યારે એને એની ગુંજાઈશ કરતાં વધુ આકરી ઘોડ દોડમાં જોતરી દેવાના પરિણામે યા તો યુવા વર્ગમાં હતાશા ફેલાય છે અથવા તો પોતાના માનસમાં પારકાઓએ વાવી દીધેલાં એ સ્વપ્નાંઓને ગેરકાનૂની રીતે સાકાર કરવા મથે છે. પરિણામે સમાજમાં અંધાધૂંધી અને અસંતોષ ફેલાય છે. પોતાના બાળકની શક્તિ અને સામર્થ્યથી વધુ ઊંચાં સપનાઓના વાવેતર કરવાનું બંધ કરવું જોઈએ.

(૩) કુમળા માનસમાં અઢળક સંપત્તિ, વૈભવ, ઊંચું પદ અને ઊંચી વૈભવી ચીજવસ્તુઓ માટેની આકર્ષણ વૃત્તિને કાબૂમાં રાખે તેવા સંદેશાઓ જવા જોઈએ. “સ્વદેશે પૂજયતે રાજા, વિદ્વાન સર્વત્ર પૂજયતે”નો પ્રચાર થવો જોઈએ. ગામડાનો એક આદર્શ શિક્ષક

ઉંચી ગુણવત્તાનું શિક્ષણ આપીને સંખ્યાબંધ ભાવિ આઈ.એ.એસ. અધિકારીઓ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે.

(૪) પોતાના સંતાનમાં જે પ્રકૃતિદત્ત પ્રતિભા છે, તેને બહાર લાવવા માતા-પિતાઓએ મથવું જોઈએ. પછી ભલે તે સંપત્તિનું સર્જન ન કરી શકે. સંતાનને ‘એચિવમેન્ટ’, ‘પ્રગતિ’, ‘ટાર્ગેટ’ જેવા સોહામણ શબ્દોના મુકામ માટે કાતિલ હરીફાઈની દોડમાં જોતરવાથી મુક્ત થવું પડશે. તો જ યુવાન પેઢી નિરાશાઓની ગર્તામાં ગબડતા અને અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં ફસાતા બચશે.

(૫) સરકાર, પ્રચાર માધ્યમો, સાહિત્યકારો, ફિલ્મ નિર્માતાઓ આ સર્વની એ ફરજ બની રહે છે કે પોતાના દ્વારા નકારાત્મક પ્રસિદ્ધિ મેળવતાં તત્ત્વોને ક્યારેય પ્રોત્સાહન ન આપે. યુવાનોમાં રોમિયોગીરી, દાદાગીરી, ગુડાગર્દી, સંપત્તિની છાકમછોળ પ્રત્યે આકર્ષણ ન જાગવા પામે એ જરૂરી છે.

(૬) શાળાઓના અભ્યાસક્રમોમાં નૈતિક મૂલ્યોના શિક્ષણને અગ્રસ્થાન આપ્યા સિવાય કોઈ બીજો આરો જ નથી. આવું જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી દરેકે દરેક પરિવારના મોભીની એ ફરજ છે કે, તે આવું શિક્ષણ ઘરમાં અપાય તેવું કરે, તેની કાળજી રાખે. અનૈતિક માર્ગે મળતી પ્રતિષ્ઠા કઈ રીતે અનિષ્ટકારક છે તે માતા-પિતાઓએ પોતાનાં સંતાનોના માનસમાં ઠરાવીને તેનાં દુષ્પરિણામો સામે લાલબત્તી ધરવી જોઈએ.

(૬૦૮, એકતા કોલોની, સેક્ટર-૨૭, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૭)

૩. જિંદગીનો આનંદ - એક મનોમંથન

ડૉ. અશ્વિન શાહ

જીવનનું સુખ, આનંદ, શાંતિ વગેરે શબ્દો આપણે વારંવાર વાપરીએ છીએ, વાંચીએ છીએ, પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્નો પણ કરતા હોઈએ છીએ પણ એ વિષે ગંભીરતાથી વિચારતા નથી. સમાજમાં મોટાભાગના લોકો મૃગજળની માફક જીવનઆનંદ મેળવવા દોડતા રહે છે અને અંતે હાંફી જાય છે. કેટલાકને આ વિષય સ્પર્શ કરતો જ નથી, એ એમની જિંદગી કહેવાતા નસીબના જોરે જીવતા રહે છે. બહુ થોડા લોકો કદાચ એમની દૃષ્ટિએ જીવનનું સુખ કે આનંદ, શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

તો આ જીવનઆનંદ છે શું? એ Utopia છે? ભૌતિક સુખને ગણવું, માનસિક શાંતિને ગણવી, કે પોતાના પર આવી પડેલા પડકારોનો સામનો કરી ફતેહ મેળવવી કે celebrity થવું? મને લાગે છે કે જીવનઆનંદની વ્યાખ્યા દરેક માટે અલગ હોઈ શકે. પરંતુ એ કેવી રીતે નક્કી થઈ શકે? હાલમાં ભૌતિક સુખ માટે વિજ્ઞાને અનેક સવલતો ઊભી કરી છે, માહિતીનો

અખૂટ ભંડાર છે, તકો-પસંદગીઓ જીવનમાં અવારનવાર મળતાં રહે છે. પરંતુ આ અનેકમાંથી સ્વસુખ/આનંદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? આ માટે થોડા મુદ્દા વિચાર્યા છે, જે જીવનાનંદ મેળવવા મદદરૂપ થઈ શકે.

(૧) જીવનનો અર્થ (Meaning of Life) :

દરેકે પોતાના જીવનનો અર્થ સમજવા વિચાર-મનોમંથન કરવું જરૂરી છે. જીવન અર્થહીન નથી. મહાવીરને ત્યાગ કરવાથી, બુદ્ધને મધ્યમ માર્ગ અપનાવી જીવન જીવવાથી, ગાંધીને સત્ય-અહિંસાની ખોજમાંથી જીવનનો અર્થ સાંપડ્યો. વિક્ટર ફ્રેન્કલીને હિટલરના Concentration Camp માં રહીને logotherapy તૈયાર કરી. તેમણે જીવનનો અર્થ ત્રણ રીતે મળી શકે એમ જણાવ્યું :

(અ) સર્જનાત્મક વિશિષ્ટ કાર્ય કરવાથી.

(બ) કોઈ અનુભવ કે કોઈ વ્યક્તિને પોતાની અંદર મહેસૂસ કરવાથી અને

(ક) અનિવાર્ય પીડાને સહન કરવાની રીતથી.

(૨) જીવનનું ધ્યેય (Goal of Life) : જો જીવન જીવવાનું યોગ્ય ધ્યેય સમજાઈ જાય તો એની પ્રાપ્તિમાં જીવનનું સુખ સાંપડી શકે. વિવેકાનંદને ભારતનું તત્ત્વજ્ઞાન વિશ્વભરમાં ફેલાવવાનું ધ્યેય, ગેલિલિયોને વીજળીના બલ્બ બનાવવાનું ધ્યેય, તો કોઈ ગરીબ વિધવાને પોતાના બાળકનો સારો ઉછેર કરવામાં જીવનનો આનંદ મળી રહે છે.

(૩) દૃષ્ટિ (Vision) : જો કોઈ કાર્યની દૃષ્ટિ અથવા Vision હોય અને એ માટેના પ્રયત્નો ચોક્કસ હોય તો જીવનમાં સુખનો અનુભવ કરાવે. કોઈ કોર્પોરેટના માલિક પોતાની કંપનીની વૃદ્ધિ માટે Vision ધરાવતા હોય તો એની નજીક લઈ જતાં એને સુખનો અવસર સાંપડે.

(૪) સંતોષ : આ ઉપરના દરેક મુદ્દા સાથે સંતોષની રેખા જરૂરી છે. દરેક કાર્યમાં સફળતા સંપૂર્ણ ન પણ મળી શકે. જીવન એક સીધી રેખામાં જતું નથી. આથી સંતોષ અથવા પોતાના limitation ને સમજવાની પણ જરૂર છે.

ઉપરોક્ત મુદ્દાઓને સારી રીતે અને યોગ્ય સમયે ઓળખવા માટે થોડાં પગલાં વિચાર્યા છે. જે મદદરૂપ થઈ શકે :

(૧) રોલ મોડેલ : યુવાનોને પોતાના આદર્શ રોલ મોડેલની પસંદગી કરવામાં પરિચય પુસ્તિકાઓ, લાઈબ્રેરી, રૂબરૂ મુલાકાત, વેબસાઈટ વગેરે નક્કી કરવામાં મદદરૂપ થઈ શકાય તો એમને જીવનનું ધ્યેય, દૃષ્ટિ નક્કી કરવામાં સહેલું થાય.

(૨) કેળવણી : આપણા ભણતરમાં self expression ને વધુ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. વિચારોમાં સ્પષ્ટતા થવા માટે એ જરૂરી છે. ફક્ત ક્લાસરૂમની ચાર દીવાલો વચ્ચે ગોખવાની જગ્યાએ પ્રકૃતિમાં વિચારવાનું કે ટહેલવાથી સ્પષ્ટતા વધુ થાય છે. પોતાના રસ (interest) વિષે વધુ સમજ મળતી રહે છે.

(૩) પરિવાર સાથે સહમિલન : પરિવાર સાથે પારદર્શિતા રાખી ચર્ચા કરવાથી સ્પષ્ટતા મળતી રહે છે. જીવનના ધ્યેય, અર્થ કે દૃષ્ટિ પરિવારના સભ્યોને જણાવવાથી એ પ્રાપ્ત કરવામાં સરળતા રહે.

(૪) રેશનલ વિચારસરણી : ધ્યેય, દૃષ્ટિ વગેરેને રેશનલ વિચારસરણીથી, વાસ્તવિકતા સમજવી જરૂરી છે. તટસ્થ રીતે વિચારીને સંતોષ ક્યાં મેળવવો એ સમજવું જરૂરી બને છે.
(ગ્રામ સેવા ટ્રસ્ટ, નેશનલ હાઈવે નં. ૮, ખારેલ-૩૯૬૪૩૦. જિ. નવસારી)

૪. જીવન 'સિરિયસ' નહીં, 'સેન્સિબલ' હોવું જોઈએ ...

પુલક ત્રિવેદી

'ચેરિટી બિગિન્સ એટ હોમ..' થાકેલો, હારેલો, બિચારો અને બાપડો એવો જણ સંસ્કાર અને ચેતનાનો વિચાર પણ શું કરી શકે? શુભ, સત્ય, સનાતન, વિશ્વાસ, આનંદ અને ઉલ્લાસ મનના પરિઘમાં રચાતો શુભત્વનો મજાનો સંદેશ છે. જે ખુદ વેચાઈ ગયો છે એ શુભત્વને શું વહેંચશે? મનથી ચુંથાયેલો - ફેલાયેલો કદાચ વાતો કરી શકે પણ શુભત્વના-આનંદના સંદેશાને વહેવડાવી ન શકે! એક નિષ્ફળતાથી મોં વકાસીને બેસી ન જવાય. એના માટે નાયવું અને ગાવું પડે.

મનમાં એક ચિનગારી ભડકવી જોઈએ એમ બધા જ કહે છે, પણ આ ચિનગારી સતત, સદૈવ જલતી-પ્રજ્વલિત રહેવી જોઈએ, એના માટે શું કરી શકાય? ખરેખર આપણે ખૂબ ખુશ હોઈએ એવા દિવસો જીવનમાં બહુ ઓછા હોય છે. જ્યારે આ દિવસોને યાદ કરીએ ત્યારે મનમાં રંગબેરંગી ફૂલો ખીલે, મધુરું સંગીત આપોઆપ રેલાવા માંડે, હોઠો પરથી ગીત સરી પડે, આંખોમાં ચમક આવી જાય.

આપણે આપણી જિંદગીના આવા પ્રસંગો એક મિનિટ માટે વિચારી જોઈએ ... કોઈની સામે કે આજુબાજુ જોવાની ક્યાં જરૂર છે? આ શું કહેશે, કે પછી શું વિચારશે? એવું વિચારવાની જરૂર નથી. ઓશો કહે છે કે, "દુનિયા મેં સબસે બડા રોગ ક્યા કહેંગે લોગ". આપણે આ રોગમાં પડવાનું નથી. એક મિનિટ માટે જીવનમાં વિતાવેલી ખુશીની એ પળો વિચારો ... પછી જુઓ આંખોમાં અદ્ભુત ચમકનો અનુભવ થશે. 'ચેરિટી બિગિન્સ એટ હોમ' માટે આ ચમક, આ ખુશી જ અગત્યનું અંગ છે.

સૌથી મોટો સવાલ એ છે કે, આ ચમક - આ ખુશી હંમેશ માટે નહીં તો વધુમાં વધુ સમય માટે કેવી રીતે ટકાવી શકીએ? આપણા મન-મસ્તિષ્કમાં હજારો-લાખો સ્પાર્ક-ચિનગારી હોય છે. શ્રી અરવિંદ ઘોષ કહે છે કે, "માણસના સો ટકા બ્રેઈન શેલ્સ પૈકી માત્ર ત્રણ ટકા બ્રેઈન શેલ્સ જ કામ કરે છે. બાકીના ૯૭ ટકા બ્રેઈન

શેક્સ સુષુપ્ત હોય છે છતાં પણ આપણે વ્યવસ્થિત દેખાઈએ છીએ.’ બુદ્ધ, મહાવીર, સોક્રેટિસ, ગુજર્યેફ, ગાંધીજી જેવા જાગી ગયેલા વ્યક્તિત્વના ચારથી પાંચ ટકા ‘બ્રેઈન શેક્સ’ કામ કરતા. એમના પણ ૮૫ ટકા ‘બ્રેઈન શેક્સ’ સુષુપ્ત જ હતા. મૂળ વાત મન-મસ્તિષ્કના હજારો-લાખો સ્પાર્કને કેવી રીતે વધુમાં વધુ - લાંબો સમય પ્રજ્વલિત રાખવા એ છે.

એક નાનું બાળક મનગમતું રમકડું મેળવતાંવેંત સોફા કે પલંગ પરથી કૂદકો મારે છે અને ઢગલો આનંદ અભિવ્યક્ત કરે છે. તેની આંખોમાંથી અને ચહેરા ઉપરથી ખુશીઓના મોતીના દાણા વેરાય છે. ગાર્ડનમાં લપસણી ખાતાં ખડખડાટ મુક્તમને હસે છે, મમ્મી-પપ્પા, દાદા-દાદી પાસે વાર્તા સાંભળતાં ‘એક્સાઈટેડ’ થઈ જાય છે. યાદ કરો, આપણું બાળપણ આવું જ મસ્ત હતું ને? રૂપિયા - પૈસા ગૌણ છે. મૂળતઃ વાત અંદરથી થતા આનંદના ‘સ્પાર્ક’ની છે. કોઈ દિવસ વિચાર્યું છે કે, જેમ જેમ વય વધે એમ એમ આ ‘સ્પાર્ક’ ઘટતો કેમ જાય છે? આ હસી-ખુશી ઓછી કેમ થતી જાય છે? સ્પાર્ક-ચિનગારી એક દીપકની જ્યોત જેવી છે. દીપકની જ્યોતને બે બાબત જોઈએ. એક તો ઈંધણ-નર્ચરીંગ કરવાની આવશ્યકતા અને બીજું પવન-તોફાનથી એનું જતન કરવાની આવશ્યકતા.

ભૌતિક સવલતો સફળતાનો માપદંડ હોય છે. ‘ફાઈનાન્સિયલ કેપેબિલિટી’ અમુક હદ સુધી બરાબર છે. પણ જીવનનો આ જ એક મંત્ર ન હોઈ શકે. અને જો એમ જ હોય તો પછી મુકેશભાઈ અંબાણી, રતન ટાટા જેવા ઉદ્યોગપતિઓ રોજેરોજ કામ ઉપર જતાં જ ન હોત. શાહરૂખ ખાન કે અમિતાભ બચ્ચન પ્રતિદિન શૂટિંગ (એક્ટિંગ) માટે ન જતાં હોત. કોહલી અને ધોની રોજેરોજ ક્રિકેટ પ્રેક્ટિસ કરતાં જ ન હોત. આ લોકો રોજ કામ ઉપર આવે છે, કારણ કે એમણે જીવનને જિંદાદિલ બનાવી રાખવું છે. જીવનની જિંદાદિલી માટે શારીરિક સુખ અને સંબંધોનું સુખ આવશ્યક છે. જીવનને ‘સિરિયસ’ (ગંભીર) નહીં, ‘સેન્સિબલ’ (અર્થસભર) બનાવવું પડે.

આનંદસભર સત્વશીલ જીવન માટે મહત્વના ત્રણ પાસાં ઉપર મોજથી કામ કરવું પડે : ‘રિઝનેબલ ગોલ’, ‘બેલેન્સિંગ નેચર’ અને ‘ડુ નોટ બી મય સિરિયસ’. જીવનમાં આનંદના સ્પાર્કને બુઝાવવા માટે ચાર પ્રકારનાં તોફાનો સતત વિકરાળ ડાયું ફાડીને તમારી સામે સદાય ઊભાં જ હોય છે : (૧) ડીસએપોઈન્ટમેન્ટ (નિરાશા) (૨) એઝમ્પશન (અનુમાન) (૩) ફ્રસ્ટ્રેશન (પરેશાની) અને (૪) નોન ફોકસ (લક્ષવિહોણાપણું). જીવનની હકારાત્મક ચિનગારી જ આપણું સાચું સુખ છે. આપણી આંખોની સાચી ચમક છે. અને આ સુખ અને ચમકને સતત જીવાડવી છે. જીવનમાં દિવસો અને વર્ષો ગોઠવીને જીવનને લાંબું કરવાનો પ્રયાસ નથી કરવો. આનંદ અને ચેતનાને લંબાવીને જીવનને હરિયાળું કરવું છે. હકારાત્મક ચિનગારીના પતંગને મજબૂત

દોરી બાંધીને જીવનના આકાશમાં ચગાવવો છે. હવામાં ઊંચે આકાશમાં લહેરાવવો છે. ખૂબ 'સ્માઈલ' સાથે જીવનને મોજીલું-હરિયાળું અને તંદુરસ્ત બનાવવું છે.

'જીવનમાં સફળ થવું હોય' અને 'ચેરિટી બિગિન્સ એટ હોમ'ના મંત્રને સાકાર કરવો હોય તો ... પાંચ વાક્યોને મનમાંથી કાઢીને કચરાના ડબ્બામાં હંમેશ માટે ફેંકી દેવા પડે : (૧) લોકો શું કહેશે? (૨) આ મારાથી નહીં થાય. (૩) મારો મૂડ સારો નથી. (૪) મારું નસીબ જ ખરાબ છે. (૫) મારી પાસે સમય જ નથી. વારંવાર સ્વયં સાથે સંવાદ કરો અને કહેતા રહો કે, 'હું શ્રેષ્ઠ છું'. 'હું બધું કરી શકું છું.' દૃઢપણે માનતા રહો કે, હું ઈશ્વરે આપેલી શક્તિઓનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને આદર્શ નાગરિક બનીને ખૂબ આગળ વધીશ. મનમાં ગાંઠ વાળી લઈએ કે, પ્રભુ હંમેશા મારી સાથે જ છે. એ વાસ્તવિકતાનો સદૈવ સ્વીકાર કરો કે, શુભ, સત્ત્વ અને સત્ય સંસ્કારની ચિનગારી મારામાં સદા-સર્વદા પ્રજ્વલિત છે. હકારાત્મક ચિનગારી સાથે સેન્સિબલ વિચારધારા જીવનમાં ખૂટતી તમામ કડીઓને જોડીને આનંદ અને ઉત્સાહના ફુવારા સાથે જીવનને અર્થસભર બનાવે છે.

તડુકાર : 'થાકીને બેઠો છું, હારીને નહીં, એક બાજી ગઈ છે, જિંદગી નહીં. એક તારીખ બદલાશે ખાલી આજે, જિંદગી તો જાતે જ બદલવી પડશે...'

(૫૩૩/૨, સૌરભ સોસાયટી, સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર)

૫. આપણે જીવનમાં જોઈએ છે શું?

ડૉ. ભરત મિસ્ત્રી

આપણે જીવનમાં જોઈએ છે શું એ પ્રશ્નનો મારો એક શબ્દનો ઉત્તર છે - 'જીવન'. મારે જીવનમાં જોઈએ છે જીવન. અવતાર માણસનો મળ્યો છે ત્યારે આ દેહ અને ઈન્દ્રિયો એ તો તેની સ્થૂળ ઓળખ, પણ આ ઓળખનો આધાર શું એની સમજણ અને તેમાં સમર્પણ એ જ જીવન પાસેની મારી માંગણી છે.

શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસની વચ્ચેનો ધબકાર એ જ જીવન હોય તો, શ્વાસને સ્વધર્મ પુરુષાર્થ તરીકે ઓળખવો અને ઉચ્છ્વાસને પરમની કૃપા તરફ આપણી પ્રાર્થના તરીકે આભાર વંદનામાં મૂલવવો એ જ જીવનની શોધ, એ જ સાર્થક જીવન. સ્વ. અશ્વિન મહેતાએ લખ્યું હતું કે, જીવન એટલે ફક્ત ખાવું, ખરચી જવું અને ખાટલો ખૂંદવો એમ નહીં અને નહીં જ.

મારે મન જીવન એટલે સ્વ-ઓળખ પછી અહમ્ શૂન્ય થઈને ઉજવાતો આનંદ ઓચ્છવ. આ ઓચ્છવના આવકાર માટે આસોપાલવનાં તોરણ થઈ રહેવું એ જ જીવન શોધ.

એક નાનો પ્રસંગ અહીં ટાંકું છું. ભાવનગર સિવિલ સર્જન તરીકેની

જવાબદારીના સમયે એક વખત ફોનની રિંગ વાગી. મેં ફોનનું રિસિવર ઊંચક્યું. સામેથી સત્તાવાહી અવાજમાં પ્રશ્ન થયો, કોણ? સાવ અનાયાસ મારાથી બોલાઈ ગયું કે, એ તો હજુ મને ખબર નથી, હું પણ શોધું છું કે હું કોણ. સામે છેડે ગુજરાત પોલીસના વડા હતા. મને એ લાડમાં બાપા કહીને બોલાવે. તેમણે કહ્યું, બાપા, ૧૫ મિનિટના રિમાન્ડમાં નક્કી કરાવી દઉં કે તમે કોણ! આ સંવાદ મને જીવનની શોધના ચિંતન ભણી દોરી ગયો. જીવનની ક્ષણેક્ષણની ઘટનાઓ એ ઈશ્વરના રિમાન્ડ છે. સુખ અને દુઃખની અવિરત ઘટનાઓ એ ઈશ્વરના રિમાન્ડ. જીવન શોધની આ યાત્રામાં મને લાગ્યું છે કે દુઃખ એ તો સાવ હળવા રિમાન્ડ. મારી પ્રતીતિ છે કે વેદનામાં એ વિશ્વેશ્વર આપણી સાવ લગોલગ પ્રગટ સ્વરૂપે આપણો આધાર બનીને, સધિયારો બની રહીને કહેતો હોય છે કે, ભાઈ, હું છું જ. આ સમયે તેને ઓળખી લેવો એ વેદનાનું વરદાન થઈ રહેવું. જીવન શોધની આ અનન્ય પ્રાપ્તિ. મારે મન સુખના રિમાન્ડ સહેવા ખૂબ અઘરા છે. તેમાં સ્થૂળ સ્વની પાછળ આખેઆખું જીવન ખોવાઈ જાય છે. અહીં સાક્ષીભાવે સર્વેશ્વરને ઓળખી કાઢવો એ જ જીવનશોધની પૂર્ણતા. સ્થૂળ દેહભાવ ક્ષીણ થઈ જાય અને આત્મભાવનું અજવાળું સ્વ ઓળખ સુધી દોરી જાય એ જ જીવનને મેં કરેલ પ્રાર્થના છે. આપણા માણસ હોવાના અંશાવતારમાંથી પૂર્ણ માનવીના આશીર્વાદ આપવા જીવન આતુર છે જ. ફક્ત આપણે આપણા શ્વાસને તેના આદેશના અમલના પુરુષાર્થમાં જીવવાના છે.

આપણા ઉચ્છ્વાસને તેના ભણીની આપણી આભારવંદનામાં ફેરવી નાખવાના છે. સ્વ-ધર્મ આચરણના પુરુષાર્થનું બળ જ્યારે પ્રત્યેક શ્વાસ બની રહે ત્યારે પૂર્ણ સમર્પણની પ્રાર્થનાના ઉચ્છ્વાસ એ જ ક્ષણેક્ષણનું સાર્થક જીવન.

આવા શ્વાસવગા જીવનનું અંતિમ સત્ય છે પ્રેમ, સ્નેહ. બ્રહ્મની અખિલાઈમાં સ્વ-શૂન્ય સમેટાઈ રહેવું એ જ સ્નેહ. આ શોધ અઘરી નથી, કે નથી આવેરી. ભીતરમાં જ સ્નેહજીવન ધબકી રહ્યું છે.

સહજના કિનારેથી વહેતા સમત્વના કૃષ્ણસૂરોમાં રમમાણ રહેવાની મારી જીવન પાસેની માગણી બહુ મોટી તો નથી ને? જીવન પાસેની આ ઝંખનામાં જ જીવનનો સાક્ષાત્કાર હો એવી જીવનપ્રાર્થના!

(૧૨૧૯, એબી/૬, કર્ણાક, આંબાવાડી રોડ, ઘોઘા સર્કલ, ભાવનગર. મો. ૯૪૦૯૪૭૦૬૨૪)

અગત્યની સૂચના :

હવે પછીથી વિચારવલોણું ઓફિસનો નંબર “૦૭૯-૩૦૧૨૨૭૩૬” ને બદલે
“૯૯૧૩૨૩૯૬૫૭” રહેશે, જેની સૌ વાચકમિત્રોએ નોંધ લેવી.

૬. આખરે માનવને જોઈએ છે શું?

દીપક વી. નાકરાણી

માનવ શોધે છે શું? સુખ અને આનંદ! આનંદની એને ઓળખ નથી. સુખ જેમાં દેખાય છે ત્યાં એ દોડે છે, તેને કેદ કરવા મથે છે અને સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે. પોતાની યોગ્યતા-સત્ત્વ મુજબ જ એ બહારથી પામી શકે, એ સિવાય બહાર ઉપાધિ વિના કશું જ નથી, એવું એ જાણતો નથી. બાહ્ય સંસાર એવા માણસને સુખ-આનંદ આપી શકે, જેનું સત્ત્વ-આંતરિક કક્ષાનો યોગ્ય વિકાસ થયો હોય. સ્વ-વિકાસ આત્મવિદ્યાથી થઈ શકે છે. આત્મવિદ્યા સ્વયંને શોધે છે. શ્રેય-પ્રેય જાણીને જીવનની સમગ્રતાને ચીંધે છે. એનો અર્થ એવો નથી કે બધી બાજુથી પોતાને તોડી-ઉખાડીને સંવેદનાને જડ બનાવી દેવી અને અહંકારના ટાપુની ટોચે ચડી જવું! સુખ-દુઃખ જેવાં દ્વંદ્વોમાં અનુભવાતી સંવેદનાને જોવી, વૃત્તિઓમાં જાગૃતિ કેળવવી, એ બધું આત્મવિદ્યામાં આવે. એના ઉપાસકના સુખ-શાંતિ કોઈ પરિસ્થિતિ, ઘટના, વસ્તુ-વ્યક્તિ ઉપર આધારિત ન રહે. દ્વંદ્વોમાં સમતા ધરીને, અવિચલિત રહીને સ્વયંમાં રહેલા પ્રેમ-કરુણાની લાગણીને ભેદભાવ, પૂર્વગ્રહ, ડર, લોભ-લાલચ વિના સત્યના રસ્તે એ કાર્યાન્વિત કરે છે.

એ જુએ છે કે સમસ્યાનું મૂળ સ્વયંમાં છે. વ્યક્તિગત કે સામાજિક સમસ્યાઓનું કારણ શું છે? આપણને આપણી સાચી ઓળખ નથી. સુખ શોધતાં આપણે વાલીએ છીએ દુઃખનાં બીજ! બધી અવસ્થાઓ, ઘટનાઓમાં આપણી અંદર આપણે જેને કાયમ એકરૂપ, એકરસ અનુભવીએ છીએ, એ જ આપણું ખરું સ્વરૂપ છે, જે સંવેદના, અનુભૂતિ અને સત્યની પ્રતિષ્ઠા છે એવું આપણે જાણતા નથી. જો કે આપણે જાણીએ છીએ કે સાચું-ખોટું, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય શું છે. પણ ભોગવાદી, પ્રમાદી, ભયભીત રહેવાને લીધે આપણે એ સંવેદનાને ગણકારતા નથી. શ્રેય છોડીને પ્રેય પાછળ ભાગતાં રહીએ છીએ. કહેવાતાં સુખો માણવાં માટે પણ સંયમ જરૂરી છે! આડેધડ હરનાર-ફરનાર માણસ જીવનની સાત્ત્વિકતાને ખોઈ બેસશે, એટલું જ નહીં, પણ દુન્યવી ભોગો ભોગવવાની ક્ષમતા પણ એ ખોઈ બેસશે અને વિકૃત સુખો-ભોગો પાછળ દોડવા લાગશે. જેમ કે અખાદ્ય ખાવું, નશો કરવો, હિંસા-અનીતિથી વધુ ને વધુ સંગ્રહ અને ઉપભોગ મેળવવા ફાંફાં મારવાં વગેરે.

સ્વયંને ભૂલી જતાં આપણે સામાજિક નિસ્બત ગુમાવીએ છીએ. સંસારમાં ચારેકોર દેખાતાં અન્યાયો, અરેરાટીઓ, પીડાઓ આપણને કોઠે પડી જાય છે. આપણે એવું માનવા લાગીએ છીએ કે આ માટે આપણે જરા પણ જવાબદાર નથી, પછી તો આપણે ખાલી શબ્દાર્થમાં જીવીએ છીએ. “સાધો યે મુર્દા કા ગાવ” એવું તો જ કબીરજી કહે ને? પાયાની

(અનુસંધાન માટે જુઓ પાના નં. ૨૪)

કવિતા

આવ કવિતા, આવ!

આવ કવિતા આવ!
 ગરીબગુરબાં કાજે રોટી-મકાન-કપડાં લાવ!
 ક્યાં સુધી થઈ કાગળ-હોડી
 તરશે ઝરમર-જલમાં?
 ક્યારે ઉલેચશે પાણી જે
 ઘૂસી ગયાં છે ઘરમાં?
 એક માટ પીવાનું જલ ક્યાં જડશે મને જણાવ! -
 કળી-ફૂલ ને કોયલ સાથે
 ક્યાં સુધી તું રમશે?
 ક્યારે ભૂખ્યાં બાળક બેસી
 ઓટે તારે જમશે?
 આહું મારું ગાહું એને સાચે ચીલે ચડાવ! -
 ક્યાં સુધી તું ઝગમગ ઝળહળ
 વ્યોમે વિહાર કરશે?
 ઠર્યાં કોડિયે ક્યારે ઊતરી
 તમસ છવાયું હરશે?
 રંગમંચ છોડી રાંધણિયે રોનક ખરી બતાવ!

ચંદ્રકાન્ત શેઠ

(બી-૯, પૂર્ણશ્વર ફલેટ્સ,
 ગુબલાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૧૫)

આવું છું ...

હું હમણાં આવું છું
 - આ જરાક અંતર્ધ્યાન થઈને
 પછી નવો અવતાર ધરીને
 બસ, હમણાં આવું છું ...
 ટહુકા ગણી રાખજો થોડા,
 સપનાં લણી રાખજો થોડાં,
 દુઃખ પણ વણી રાખજો થોડાં ...
 થોડાં લખી રાખજો નામ -
 થોડાં લખી રાખજો કામ -
 - આ જરાક અંતર્ધ્યાન થઈને
 પછી નવો અવતાર ધરીને
 બસ, હમણાં આવું છું ...
 આંગણું એક રાખજો કોરું
 અંતર એક રાખજો કોરું
 આંસુ એક રાખજો કોરું ...
 કોરાં લખી રાખજો સગપણ
 ભીનાં લખી રાખજો સાજણ ...
 - આ જરાક અંતર્ધ્યાન થઈને
 પછી નવો અવતાર ધરીને
 બસ, હમણાં આવું છું ...

માધવ રામાનુજ

(જે-૧૧, વિક્રમ એપાર્ટમેન્ટ, શ્રેયસ
 કોસિંગ પાસે, અમદાવાદ-૧૫.)

અબ તો મજહબ કોઈ એસા

અબ તો મજહબ કોઈ એસા હી બનાયા જાએ
જસ મેં હર ઈસાન કો ઈસા બનાયા જાએ
આગ બુઝતી હૈ યહાં ગંગા મેં ભી ઝેલમ મેં ભી
કોઈ બતલાયે કહાં જાકર નહાયા જાએ
જસકી ખુશબુ સે મહક ઉઢે પડૌસી કા ભી ઘર
ફૂલ એસા અપની બગીચા મેં ખીલાયા જાએ
તેરે દુઃખ ઔર દર્દ કા મુઝ પર ભી હો એસા અસર
તુ રહે ભૂખી તો મુઝ સે ભી ન ખાયા જાએ
જસ્મ યાહે દો હોં લેકિન દિલ તો અપને એક હો
તેરા આંસુ મેરી પલકોં સે ઉઠાયા જાએ

- ગોપાલદાસ 'નીરજ'

માણસો

સહેજ કડવા, સહેજ તીખા, સહેજ તુરા માણસો!
તે છતાંયે ખૂબ મધમીઠા મધુરા માણસો
આમ કોઈનો રંગનો ડાઘોય જોવા ના મળે,
આમ લીલા, લાલ, પીળા, શ્વેત, ભૂરા માણસો!
પહેરતાં છૂટી ગયેલી પૂર્ણતાની પોતડી -
ને હવે છે સાવ ઉઘાડા, અધૂરા માણસો!
પાળિયાના દેશમાં છે પ્રશ્ન પાણીનો વિકટ,
એવું ચર્યાપિત્રથી જીવે છે શૂરા માણસો!
દૂર કોઈ મહેલનો દીવો ને જળમાં રાતવાસ,
દૂધમાંથી પણ કદી કાઢે છે પુરા માણસો!
ઘરનો કચરો કોઈ ઘરમાં નાખવા શી વાત પર -
પોળમાં ખાંભી રૂપે પૂજાય શૂરા માણસો!
કાઢવું છે માપ માણસનું હવે માણસ વડે -
પણ નથી મળતા કદાપિ ક્યાંય પૂરા માણસો.

- કરસનદાસ લુહાર

(૩૯, 'કલ્પદ્રુમ', શ્રીજીનગર, મહુવા, જિ. ભાવનગર-૩૮૪૨૯૦)

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (23)

‘વિચારવલોણું’ પરિવાર દ્વારા પ્રાપ્ય પુસ્તકોની યાદી

૦૧ અંતિમ મૂલ્યવાન બક્ષિસ (મૂ.લે.જિમ સ્ટેવેલ) અનુ. મનસુખ રીંડાણી	રૂા. ૨૦/-
૦૨ લાવણ્યા(મૂ.લે.૨વીન્દ્રનાથ ટાગોર)	અનુકલન:માવજી કે. સાવલા રૂા. ૩૦/-
૦૩ સંવાદ (ગુજરાતી)	સારસંક્ષિપ્ત : મુનિ દવે રૂા. ૨૫/-
૦૪ ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ	ડૉ. પદ્મનાભ જોષી રૂા. ૪૫/-
૦૫ યાન્ની	સારાનુવાદ : કલ્પના શાહ રૂા. ૩૫/-
૦૬ અલબેલી	ભાવાનુવાદ : દર્શા કિકાણી રૂા. ૩૦/-
૦૭ ભીતરનું સામર્થ્ય	ભાવાનુવાદ : સોનલ પરીખ રૂા. ૪૦/-
૦૮ સંસ્થા ઘડતર	સંકલન : મુનિ દવે રૂા. ૩૫/-
૦૯ આત્મા-પરમાત્મા, જન્મ-પુનર્જન્મ	સંપાદક : હિરાલાલ વરિયા રૂા. ૫૫/-
૧૦ બહાનાં ના કાઢ દોસ્ત	ભાવાનુવાદ : દર્શા કિકાણી રૂા. ૪૦/-
૧૧ સ્વીકારથી ચમત્કાર	સંક્ષિપ્ત : ડૉ. વિપુલ દેસાઈ રૂા. ૩૫/-
૧૨ ક્ષિતિજની ધાર પર	ભાવાનુવાદ : સોનલ પરીખ રૂા. ૪૦/-
૧૩ મુક્ત ગગનની બારી	હરેશ ધોળકિયા રૂા. ૩૫/-
૧૪ સંબંધોની ઉષ્મા	માવજીભાઈ સાવલા રૂા. ૪૦/-
૧૫ ફિલસૂફીનું વિશ્વ	માવજીભાઈ સાવલા રૂા. ૩૫/-
૧૬ મિ. ગોડ, ધીસ ઈઝ આન્ના	અનુ. અમી કંદર્પ પંડ્યા રૂા. ૩૦/-
૧૭ આયુર્વેદના પાયા	બાલકૃષ્ણ વૈદ્ય રૂા. ૩૫/-
૧૮ ‘હા’ કે ‘ના’	અનુવાદક : દર્શા કીકાણી રૂા. ૩૫/-
૧૯. મૃત્યુ પછી આત્માની સ્થિતિ	અનુ. કરસનભાઈ પટેલ રૂા. ૩૫/-
૨૦. જ્યોતિર્ગમય	ભાવાનુવાદક : અશોક શર્મા રૂા. ૨૫/-
૨૧. કળાનો આસ્વાદ	સંપાદક : મુનિ દવે રૂા. ૪૦/-
૨૨. પ્રવચન સાર	સાર સંકલન : કિરીટ મહેતા રૂા. ૩૦/-

(પાના નં. ૨૧નું અનુસંધાન)

સમસ્યાઓમાં આપણે કેટલા જવાબદાર છીએ, આપણે શું પરિવર્તન લાવવાની જરૂર છે, આપણે શું કરવું અને શું કરતા બંધ થવું, એનું શોધન કર્યા વિના આપણે સુખ-શાંતિ-આનંદ પાછળ દોડીશું અને તેમાં આધુનિક ટેકનોલોજીનો સહારો લઈશું તો નથી લાગતું કે આપણે આ બધી રઝળપાટને અંતે સાર્થકતા પામીશું.

સ્વયંને સમજ્યા વિના માનવ કશું પામી ન શકે. આત્મનિરીક્ષણ અને આત્મસુધારણા વિના માનવ કંઈ પણ મૂલ્યવાન સમજ કેળવી ન શકે અને સમજ વિના બધું સમાધાનકારી નહીં, પણ સમસ્યાકારી જ નીવડે.

(સી-૫૦૩૫, શાંતિનગર-૧, કાળિયાબીડ, મુ. ભાવનગર. મો. ૯૯૨૫૦૪૮૩૫૩)

૧. અર્વાચિતનમ્

પરેશ વ્યાસ

કેટલાંક દુઃખ આવી પડે છે. કેટલાંક દુઃખ આ બેલ મુઝે માર કહીને આપણે વહોરી લઈએ છીએ. મન મૂઝાતું હોય તો કોઈ શું કહેશે? એની ચિંતા મૂઝારો વધારે છે.

‘સમજદારીથી અળગા થઈ જવાનાં સૌ બહાનાં છે,
મને શંકા પડે છે કે દીવાના શું દીવાના છે?’ - જલન માતરી

ડીઅર જિંદગી :

તારી કુશળતા ઈચ્છતો હું કુશળ છું. આજે મારે તારી સાથે એક અંગત વાત કરવી છે. જલન માતરીસાહેબનો ઉપરોક્ત શેર મને પરાણે શાણપણ જાળવી રાખવા મજબૂર કરે છે. હું દીવાના હોવાનો ડોળ કરતો નથી. સમજદારીથી અળગો થતો નથી.

કામચોરી કરતો નથી. જવાબદારીનો ભાર વેંઢારતો ફરું છું. બહાનાં કાઢવા મારી કિંતરત નથી. સાચુંખોટું હસી લઉં છું, સાચુંખોટું હસી કાઢું છું. તેમ છતાં કાંઈક તો છે જે મને રોજરોજ મૂઝવે છે. ‘ડીઅર જિંદગી’ના નિર્દેશક ગૌરી શિંદે કહે છે કે, આવું તો થાય અને સારવાર તો લેવી જોઈએ. અને બેશક કહી દેવું જોઈએ કે હા, મને તકલીફ છે. ફિલ્મમાં આલિયા ભટ્ટ નવોદિત સિનેમેટોગ્રાફર કેરાની ભૂમિકામાં છે. જે વારંવાર તૂટતા પ્રેમસંબંધોથી ત્રસ્ત થઈને સૂઈ નથી શકતી અથવા બિહામણાં સપનાં જુએ છે.

શું આ ગાંડપણ છે? ડિપ્રેસન (ઉદાસી) અને એન્જાયટી (ચિંતા) એવા શબ્દો આજકાલ કોમન થઈ ગયા છે. ફિલ્મમાં કામવાળીનું એક પાત્ર છે. કેરા જ્યારે કહે છે કે પોતે ઢિમાગના ડોક્ટરને કન્સલ્ટ કરી રહી છે તો કામવાળી આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછે છે કે એવા ય ડોક્ટર હોય છે? પછીની એની કોમેન્ટ રસપ્રદ છે. એ કહે છે કે તો તો પછી બધાએ એને બતાવવું જોઈએ! શું મનોરોગ સર્વવ્યાપી છે? મનોરોગની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા આજકાલની છે કે સદીઓ જૂના આ રોગની ચર્ચા ટબૂ (પ્રતિબંધિત) હતી? મનોરોગ એક સ્ટિગ્મા (લાંછન) હતું અને હવે નથી? ડીઅર જિંદગી, કંઈક તો ફોડ પાડીને મને, મારા મનને સમજાવ.

અને કવિવર રાજેન્દ્ર શુક્લની પંક્તિ ટાંકીને જિંદગી જવાબ આપે છે કે, ‘મનને સમજાવો નહીં કે મન સમજતું હોય છે. આ સમજ, આ અણસમજ એ ખુદ સર્જતું હોય છે.’ બરાબર? પણ મન સમજતું નથી. નફફટ છે. તેમાં આ વિવિધ સંબંધોના ફેરફાર અને જોડાણ ... માબાપ, સંતાન, પતિપત્ની, મિત્રો, સગાવહાલાંની

અંતહીન યાદી. કોઈએ કાંઈ કીધું, કોઈએ કાંઈ પૂછ્યું નહીં, કોઈએ મને તરછોડ્યો, કોઈ ટાણે કામ ન આવ્યો. કંઈ કેટલાય ભાવઅભાવની વિભાવના. ‘ડીઅર જિંદગી’ ફિલ્મનો આ વિષય છે. પણ મને લાગે છે કે ‘ડીઅર જિંદગી’ની સિકવલ બનવી જોઈએ.

અર્વાચીન કાળમાં સૌથી વધારે શેની ચિંતા હોય? પૈસો, હાથ પૈસો, ખૂબ સાચવ્યો ત્યાં રોકડ રદ થઈ. રોજ છાપાં ડરાવે કે રેડ પડશે. કોઈને છોડવાનાં નથી. ઈન્કમટેક્સની ધાક તો હવે પોલીસથી ય વધારે છે. ટેક્સનું ટેરરિઝમ ખતરનાક છે. જાનલેવા હોઈ શકે. માટે હે મિત્ર, કાળજી લેવી જરૂરી છે. યસ, પૈસો જરૂરી છે. પૈસા વિના કાંઈ છે જ નહીં. કદાચ ‘ડીઅર જિંદગી-૨’ ફિલ્મ બને તો એમાં પૈસાના અભાવ અને એનાથી થતી મનોમુશ્કેલીઓની વાત આલેખી હશે.

હવે જરૂરિયાત પૂરતો પૈસો મળી ય જાય પણ લાયક કામ મળતું નથી. ભણેલાંઓની બેકારી તો સરકાર સામે સૌથી મોટો પડકાર છે. કામ જ નહીં હોય તો શું થાય? ભણતર વધ્યું છે. કાંઈ કેટલા એમ.બી.એ. અને કાંઈ કેટલા એન્જિનિયર્સ રખડે છે. ભણ્યા છે એટલે નાનાં કામ થઈ શકતાં નથી, લાયક નોકરી મળતી નથી. રોજ ઊગતો સૂરજ નિરાશાની ખેપ લગાવે છે. વિષય રસપ્રદ છે. ‘ડીઅર જિંદગી-૩’ ફિલ્મ બનાવી શકાય. અને હા, સઘળે સરખામણી કરતાં રહીએ તો પણ વાત અઘરી થઈ જાય. કોઈનાં સુખે આપણે દુઃખી થઈએ તો કેમ ચાલે? ‘ડીઅર જિંદગી-૪?!!’

કેટલાંક દુઃખ આવી પડે છે. કેટલાંક દુઃખ આ બૈલ મુઝે માર કહીને આપણે વહોરી લઈએ છીએ. મન મૂઝાતું હોય તો કોઈ શું કહેશે, એની ચિંતા મૂઝારો વધારે છે. મનોચિકિત્સકની સારવાર લેવામાં કોઈ શરમ નથી. સુપરસ્ટાર દીપિકા પદુકોણ જો પોતાની ડિપ્રેશનની વાત જગત આખામાં કહી શકતી હોય તો આપણે કેમ નહીં? પણ તમે પોતે સૌથી પહેલાં ચિકિત્સક છો. મનને ગમે તે પ્રવૃત્તિ ગોતી કાઢો અને એ બરાબર કરતા રહો. ગમતીલા લોકોને મળતા રહો. હસતા રહો. ભવિષ્યની ચિંતા વર્તમાનને ભરખી જાય એટલી - એવી ના હોવી જોઈએ.

(રવિ પૂર્તિમાંથી)

૨. વિદેશમાં સ્થાયી થવાની પ્રબળ ઈચ્છા

શરદ પટેલ

“જે લોકો આ દેશ (ભારત) છોડીને બીજા દેશોમાં વસ્યા છે તે બધા દેશદ્રોહી છે” મને પણ આ વાક્ય આત્યંતિક લાગ્યું. વિનોબાનું સૂત્ર યાદ આવી ગયું, જય જગત. ૨૧મી સદી અને ૨૦૧૬ (આ લેખ છપાશે ત્યારે ૨૦૧૭માં આપણે પ્રવેશ કરી

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (26)

દીધો હશે)માં સીમાઓ વિશાળ બની છે. એટલે જ તો ૧૯૯૨માં મનમોહનસિંહ નાણાં પ્રધાન હતા ત્યારે Liberalization, Globalization વગેરેની શરૂઆત થઈ. પરદેશની ડિગ્રીનું મહત્ત્વ વધારે હોઈ, વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પરદેશ ભણવા માટે વધી. વર્ષો પહેલાં પરદેશ ગયેલા લોકો પોતાનાં સગા-સંબંધીઓ માટે અરજી કરે અને એ કારણસર પણ ઘણા ભારતીયોને ઈમિગ્રેશન વિઝા મળે છે. ઘણાને વેપાર કરવા માટેના વિઝા પણ મળ્યા છે. ઈદી અમીનના અત્યાચારોને કારણે પણ ઘણા ભારતીયો ઈંગ્લેન્ડ જઈ વસ્યા.

અમેરિકામાં શૈક્ષણિક ડિગ્રીનું મહત્ત્વ વધારે નથી. Job અગત્યની છે. ભારતમાં સરકારે શિક્ષણ પાછળ વધારે ખર્ચ કરવો નથી એટલે આડેધડ self finance કોલેજોને માન્યતા આપી દીધી. અસંખ્ય સ્નાતકો દર વર્ષે બહાર પડે છે. એટલી job vacancy હોતી નથી પરિણામે બેકારી વધે છે. પરદેશમાં quality of life સારી છે. ભ્રષ્ટાચાર ઓછો છે. safety net છે. નિવૃત્ત થાવ પછી સરકાર social security benefits આપે છે. ઓછી આવક હોય તો મેડિકલ ફી, ફૂડ સ્ટેમ્પ, કેશ બેનિફિટ, ફી ફોન, પેન્શન વગેરે સરકાર આપે છે. દેશપ્રેમ સામે આ બધા ફાયદા ગૌણ છે. ભારત દેશમાં વસીને સામાજિક સેવા કરવી જોઈએ. જે તે ક્ષેત્રના નિષ્ણાતે ભારતમાં રહીને ભારતના લોકોની સેવા કરવી જોઈએ.

ભારતમાં ભણેલા બેકારો વધારે છે, જ્યારે skilled personsની અછત છે. કામની સૂગ નહીં હોય, ગમે તે જોબ કરવાની તૈયારી હોય તો ભારતમાં ઘણી job opportunities છે. બધા નોકરી જ કેમ શોધે? ધંધો કરવાની તૈયારી પણ હોવી જોઈએ.

આર્થિક સદ્ધરતા માટે પણ દરેકે પોતાની મર્યાદા બાંધી દેવી જોઈએ. સાદાઈ અને કરકસરથી જીવીએ એટલી આર્થિક જરૂરિયાત પૂરતા પૈસા કમાઈએ. બાકીના સમયમાં દેશસેવા કરવી જોઈએ.

પરદેશમાં મળતા સુખ-સગવડો ભારતમાં પણ ઉપલબ્ધ છે. જરૂરિયાત છે દાનતની. ભારતમાં નહીં સ્થાયી થવાનાં કારણો તો પુષ્કળ મળી રહેશે. દેશસેવા એ જો ધ્યેય હોય તો ભારતમાં નડતી તકલીફો ગૌણ બની જશે.

Brain drain પાછળ સમય-શક્તિ બગાડવાની જરૂર નથી. ભારતની ૧ અબજ ૩૦ કરોડની વસ્તી સામે કેટલા પરદેશ જતા હશે! એને બદલે ભારતમાં જે લોકો છે તેમની બુદ્ધિ શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ.

જેઓ પરદેશમાં છે અને પરદેશમાં જ સ્થાયી થવા માંગે છે તેઓ યથાશક્તિ ભારતના લોકોને મદદ કરે.

મહેરબાની કરીને કોઈ ભારત કે ભારતના લોકોને ભાંડે નહીં.

(સંપર્ક : ૯૯૧૩૩૬૫૧૭૩, ઈમેઈલ :sharad_patel55@yahoo.com)

૩. આચરણ એ જ ધર્મ

તત્વચિંતક પટેલ

આપણા જીવન સંગ્રામમાં સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન આપણા આચરણનો જ છે. આપણા જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા સંતોષવા જીવ શું, જગત શું, પરમાત્મા શું, આ જગત કોણે બનાવ્યું, ક્યારે બન્યું, શા માટે બન્યું, તેમાં આપણું સ્થાન ક્યાં - વગેરે પ્રશ્નોના સમાધાન મેળવવા આપણી બુદ્ધિ સતત પ્રયત્ન કરતી જ હોય છે. આ અને આવા બીજા પ્રશ્નોનો કોઈ સંતોષકારક જવાબ ન મળે તો કંઈ આપણે દુઃખી દુઃખી થતા નથી.

જો આપણા આચરણ, વર્તન, વ્યવહાર, વિચાર કેવા હોવા જોઈએ, કેવા રાખવા જોઈએ તેનો જો આપણને સાચો માર્ગ ન મળ્યો હોય ને આપણે આડેધડ વર્તન કરીએ, વ્યવહાર કરીએ તો ભટકાઈ પડવાના ને દુઃખી દુઃખી થવાના. કારણ કે આ અવસ્થા અજ્ઞાનની અવસ્થા છે અને અજ્ઞાનની અવસ્થા હંમેશા દુઃખ જ આપે અને ભટકાવી જ મારે. અજ્ઞાનની અવસ્થા એટલે કામ, ક્રોધ, મોહ, મમતા, આસક્તિ, રાગદ્વેષ, લાલસા, લોભ અને અહંકાર ચિત્તમાં હોવા તેનું નામ અજ્ઞાન.

જગતમાં બે પ્રકારનાં તત્ત્વો હોય છે, શુભ તત્ત્વો ને અશુભ તત્ત્વો. શુભનું આચરણ આપણી અંદર ગુણો પ્રગટાવે અને અશુભનું આચરણ અવગુણને પ્રગટાવે. ગુણ જેમ જેમ વધતા જાય તેમ તેમ આત્મા શુદ્ધ થતો જાય છે અને અવગુણ જેમ જેમ વધતા જાય તેમ તેમ આત્મા અશુદ્ધ થતો જાય. આમ શુદ્ધ આચરણ એટલે અશુદ્ધ આત્માને શુદ્ધ કરવાની પ્રક્રિયા એનું નામ છે ધર્મ.

ધર્મ એટલે અશુદ્ધ આત્માને શુદ્ધ કરવાની પ્રક્રિયા. આમ કામ, ક્રોધ, મોહ-મમતા, આસક્તિ, રાગદ્વેષ, લાલસા, લોભ, અહંકાર વગેરે અવગુણોથી આપણો આત્મા ઢંકાયેલ છે, જેથી અશુદ્ધ છે. આ બધા જ અવગુણોથી મુક્ત થવું તેનું નામ છે આચરણની શુદ્ધિ. જેમ જેમ આચરણની શુદ્ધિ વધશે તેમ તેમ એના સદ્ગુણો પ્રગટવા માંડશે. જેમ જેમ આત્મા શુદ્ધ થશે તેમ તેમ ચિત્તની પ્રસન્નતા વધવા માંડશે ને સુખનો અનુભવ થશે, શાંતિનો અનુભવ થશે.

અનાદિકાળથી આપણે કામ, ક્રોધ, મોહ, મમતા, આસક્તિ, રાગદ્વેષ, લાલસા, લોભ અને અહંકાર વગેરેથી એવા ટેવાઈ ગયા છીએ કે એ બધા આપણને ગમી ગયા છે, તેનામય થઈ ગયા છીએ. એનો અર્થ એ કે જાણતાઅજાણતા, આ બધાનો અથવા કોઈ એકનો ઉપયોગ કરીએ જ છીએ, કરતાં જ હોઈએ છીએ. આ બધામાંથી બહાર નીકળવું એનું નામ જ ધર્મનું આચરણ છે અને એ જ સાચી ભક્તિ છે.

આપણે કોઈના ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં, કોઈની ઈર્ષ્યા કરવી નહીં, કોઈની નિંદા કરવી નહીં, કોઈની વસ્તુ પૂછ્યા વિના લેવી નહીં, કોઈની સાથે કોઈ પ્રકારના પ્રશ્નો ઊભા કરવા જ નહીં, કોઈની સાથે વાદવિવાદ કરવા નહીં. આ બધું જ આપણે જાણીએ છીએ, સમજીએ છીએ છતાં પણ થઈ જ જતું હોય છે, કારણ કે અવગુણો આપણા ચિત્તમાં સવાર થઈ જાય છે તે હકીકત છે. એટલે કે આ અવગુણો એકદમ છૂટતા જ નથી, તે હકીકત છે પણ આપણે જો સતત જાગૃતિમાં જ રહીએ તો જ આને જીતી શકીએ. જાગૃતતા એટલે વર્તમાનમાં જીવવું, ભૂત-ભવિષ્યના વિચારો છોડી દેવા. તો જ વર્તમાનમાં સ્થિર થઈ શકાય એટલે કે મન-બુદ્ધિને વાસનાની શુદ્ધિ હોવી, સ્થિરતા હોવી જોઈએ તો જ વર્તમાનમાં જાગૃતિપૂર્વક રહી શકીએ. આમ જીવનમાં શુદ્ધ આચરણની એટલે કે સત્ય સાથે બાથ ભીડીને ચાલવું એ જ આ બધાથી છૂટવાનો માર્ગ છે. સત્યના રસ્તે ચાલવું એ જ ધર્મની સાધના છે, એ જ ભક્તિ છે.

આ જોડાણ અનંતકાળનું છે, એટલે ઝડપથી જાય નહીં પણ નિરંતર ચિંતન-મનન કરવાથી તેની પર કાબૂ મેળવી જ શકાય છે ને અવગુણો ત્યારે જાય જ્યારે સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય અને સદ્ગુણો ત્યારે જ વધે જ્યારે સત્યનો સંયોગ થાય એટલે કે તેનું આચરણ થાય. આ માટે આપણે આપણા જીવનમાં શાંતિ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સહજતા, સંતોષ, સમતા વગેરે સદ્ગુણોનો અંગિકાર કરવો જોઈએ, તો જ અવગુણો ભાગતા હોય છે.

એટલું સમજી લો કે જ્યાં પણ ‘મેં - હું’ આવ્યું ત્યાં અવગુણો દેખા દેશે જ. મેં એટલે અહંકાર, આ અહંકાર એ જ બધા અવગુણનો જન્મદાતા છે, માટે હુંપણાથી જેટલા દૂર રહીએ તેટલી વધુ શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ ને એટલા જ અવગુણોથી દૂર રહી શકીએ.

જ્યાં ‘હું’ હોય ત્યાં કૃપા ન જ હોય અને જ્યાં સાચી કૃપા હોય ત્યાં ‘હું’ ન હોય. આમ જ્યાં પણ કર્તાપિણું હોય ત્યાં કૃપાભાવ હોઈ શકે જ નહીં. આમ આપણા જીવે આજ સુધી અજ્ઞાનમાં કર્તાપિણું જ કર્યું છે. આ અજ્ઞાનનું કર્તાપિણું છોડીને જાગૃત ક્ષેત્રમાં આવીને ગુણનું સંવર્ધન કરો એ જ જીવન જીવવાની સાચી રીત છે. જીવનમાં શુભના સંવર્ધન વિના ઘણીવખત ગુણમાંથી અવગુણમાં આવી જવાતું હોય છે, માટે જ સતત જાગૃતિની જરૂર પડે છે. જાગૃતિ એ જ જીવન છે. અજ્ઞાન એ મૃત્યુ છે. જીવનમાં જેમ શુભનું સંવર્ધન થાય તેમ ગુણ વધે અને ક્રોધ જાય અને ક્ષમા આવે એટલે અહંકાર જાય અને નમ્રતા આવે, ને કપટ જાય અને સરળતા, સત્યતા આવે, લોભ જાય ને સંતોષ આવે. આમ શુભનું સંવર્ધન કરી શકીએ તો સદ્ગુણી બની જઈએ ને દુઃખમાંથી મુક્ત થઈએ અને પરમશાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ એ જ મુક્તિ.

(600 Paint Creek Ct of Murphy, TX 75094, USA)

૪. દંભ - મોટું દૂષણ

માણસ પોતે જ સાચેસાચ જે હોય તે છુપાવવાની કોશિશ કરે છે અને જે તે નથી તે બતાવવાની કોશિશ કરે છે. પોતે કાંઈક છે તે જણાવવા માંગે છે, પરંતુ હકીકતમાં પોતે એવો હોતો નથી. વર્તનમાં, વ્યવહારમાં અને અરસપરસ સંબંધમાં ચારેબાજુ આપણા સમાજમાં દંભનું દૂષણ જોવા મળે છે અને વાતો ગમે તેટલી કરે પરંતુ તેનું વર્તન અને વિચારો તદ્દન અલગ હોય છે. આ હકીકત હોવાને કારણે કોઈ વ્યક્તિને ઓળખવી તે અત્યંત અઘરું કામ છે. વાતો મોટી મોટી કરે અને વર્તન એની વિરુદ્ધનું હોય છતાં સમાજમાં એવા લોકોનું ચલણ વિશેષ છે. ભાગ્યે જ એવી વ્યક્તિ જોવા મળે કે પોતે જે છે તે છુપાવવાની કોશિશ ન કરે અને પોતે જે નથી તે બતાવવાની કોશિશ ન કરે, તેનું અત્યારે અશક્ય થઈ ગયું છે. હા જી હા કરનારા અને પોતાના સ્વાર્થને ધ્યાનમાં રાખી વાહ .. વાહ .. કરનારા અનેક લોકો છે કે જેમનામાં સાચી વાત કહેવાની નૈતિક હિંમત નથી. સાચું કહેવાથી અળખામણ થવાય અને એને કારણે સંબંધો બગડે તેની બીક હોય છે. પોતાના આર્થિક અથવા સામાજિક હિતને નુકસાન જાય તે કારણે સાચું કહેવાની હિંમત આવતી નથી. જે બાબત માટે બીજાની ટીકા કરતો હોય છતાં તે જ બાબત એ પોતે પણ કરતો હોય છે તે ભૂલી જાય છે. પૈસા હાથનો મેલ છે એ કહેવાવાળી વ્યક્તિ પૈસા સિવાય કાંઈ જોતી નથી. ચારિત્ર્ય તથા સચ્ચાઈ બાબત મોટા પ્રવચન કરે તે વ્યક્તિ પોતાના ચારિત્ર્યમાં અને સચ્ચાઈમાં તદ્દન ઝીરો હોય છે. ધૂપી રીતે અનેક અપકૃત્ય તથા અધર્મ કરતો હોવા છતાં સમાજમાં પોતાની છાપ સજ્જન તથા ગૃહસ્થ છે તેવી ઊભી કરવા અનેક છળકપટ કરતો હોય છે. આમાં સામાન્ય માણસથી માંડી કહેવાતા ધર્મગુરુઓ અને સંતો પણ આવી જાય છે.

ગીતામાં દૈવી લક્ષણો તથા રાક્ષસી લક્ષણોનું વર્ણન છે તેમાં રાક્ષસી લક્ષણોમાં દંભ પણ આવી જાય છે. દંભ થોડો ઘણો આપણે બધા જ કરતા હોઈએ છીએ, કારણ ઘણી વખત સામાજિક હિત માટે પણ દંભ કરવો જરૂરી લાગે છે. અને વ્યવહારિક વિવેક ખાતર પણ દંભ આચરવો પડે છે, પરંતુ આપણી પોતાની બાબતમાં દંભ કરીએ તેવું અજુગતું વર્તન સમાજ માટે ઘાતક કહેવાય.

ઈશ્વરે મનુષ્યને બુદ્ધિ આપી છે તેનો સદ્ઉપયોગ કરવાને બદલે ગેરઉપયોગ કરી સૌને છેતરવાનો પ્રયાસ માણસ કરતો હોય છે. આજના સમાજમાં પૈસા, પ્રતિષ્ઠા, મોભો અને સત્તા મેળવવા માટે (મુખર્મે રામ બગલર્મે છુરીવાળી વાત છે) માણસ અનેક ખેલ કરતો હોય છે. એમાં આ દંભ છે તે ખૂબ જ ખતરનાક બાબત છે. દંભને કારણે માણસ અન્યને છેતરતો હોય છે, પરંતુ સાચેસાચ તે પોતાને છેતરતો હોય છે અને તેના અંતરના અવાજને અવગણીને સ્વાર્થી વર્તન કરતો હોય છે.

વર્ષો પહેલાં અમારા એક સ્નેહી મિત્રનું અવસાન થયેલ એ બાબતથી મારા મિત્ર અજાણ હતા અને તેઓ પણ ગુજરી ગયેલ મિત્ર સાથે ખૂબ પરિચિત હતા. હું તેમની સાથે લગ્ન સમારંભમાં જમવા બેઠો હતો ત્યારે તેઓએ ગુજરી ગયેલ મિત્રને યાદ કરી તેમના મને ખબર પૂછ્યા. મેં તેમને જણાવ્યું કે તેઓ તો એક વર્ષ પહેલાં ગુજરી ગયા, આ બાબત ઘેરો શોક પ્રદર્શિત કરતા હતા તે જ વખતે જમવામાં જલેબી પીરસવાવાળો આવ્યો એટલે ગુજરી ગયેલ મિત્રનો શોક પડતો મૂકી તેમણે જલેબીવાળાને કહ્યું કે મારી થાળીમાં જલેબી મૂકતો જા. આવું બન્યું ત્યારે માણસ કેટલો દંભી છે તે પ્રત્યક્ષ જોઈને મને દુઃખ થયું. મેં તેમને ઠપકો આપ્યો કે તમે થોડીવાર જલેબી ભૂલીને સદ્ગત મિત્રના અવસાનની બદલ શોક વ્યક્ત કરવાને બદલે જલેબી યાદ કરી તે ખોટું કર્યું. જવાબમાં તેઓએ મને જણાવ્યું કે, સદ્ગત મિત્ર ગયો તે પાછો આવવાનો નથી પરંતુ આ જલેબીવાળો પાછો ન આવે તો આપણે જલેબીથી વંચિત થઈ જઈએ એટલે મેં જલેબીવાળાને રોકી લીધો.

આ બનાવથી આપણે કેટલા દંભી છીએ તેનો અનુભવ થાય છે. આપણે સૌ થોડાઘણા દંભી છીએ પરંતુ પ્રસંગને અનુરૂપ થોડીઘણી મર્યાદા જાળવીએ અને દંભથી દૂર રહીએ તે ઈચ્છવાયોગ્ય છે. આપણે બધા સમાજ સાથે સંકળાયેલા હોવાને કારણે ઘણી વખત દંભ કરતા હોઈએ છીએ પરંતુ વ્યક્તિ પોતાના દુર્ગુણ છુપાવવા અથવા સદ્ગુણ ન હોય છતાં પ્રદર્શિત કરવાનો દંભ કરે છે તે સમાજ માટે નુકસાનકારક છે.

અત્યારે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં દંભ માણસને ખોટે રસ્તે દોરી જાય છે. માણસમાં પોતે જે સાચેસાચ છે અને પોતે જે સાચું માને છે તે નિર્ભયપણે કહી શકે અને અન્યને માટે પોતે શું ધારે છે એ પણ સત્ય હકીકત કહી શકે તેવી નૈતિક તાકાત આવે તો સમાજનો ઉદ્ધાર થઈ શકે. સ્વાર્થને માટે નાલાયક માણસોની પ્રશંસા કરવી અને જે તદ્દન અયોગ્ય હોય તે યોગ્ય છે તેવી દંભી વાતો માણસો પોતાના અંગત સ્વાર્થ માટે કરે છે. આ પરિસ્થિતિ સમાજ માટે ખૂબ ગંભીર છે અને એને કારણે અનેક દૂષણો ફૂલેફાલે છે. ગાંધીજીએ સત્યના પ્રયોગોમાં દંભને માણસ જાતનું મોટામાં મોટું દૂષણ ગણેલ છે અને તેવા માણસોથી ચેતતા રહેવાની વાતો કરેલ છે. દંભ એટલે ખોટો દેખાવ અને ખોટો દેખાવ લાંબો ટાઈમ છૂપો રહેતો નથી અને જ્યારે તે લોકો સમજી જાય ત્યારે દંભ કરનાર વ્યક્તિ ઉઘાડો પડી જાય અને પછી તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરે નહીં. આ બાબતમાં સમાજે જાગૃત રહી અને બને ત્યાં સુધી આવા દંભી લોકોને ઉઘાડા પાડવા જોઈએ, જેથી કરી સમાજમાં સચ્ચાઈનું વાતાવરણ ફેલાય અને સમાજની ઉન્નતિ થાય.

(લેખકે મોકલેલ લખાણ, પણ નામ-સરનામું નહોતું, ક્ષમસ્વ.)

● ગમતાંનો ગુલાલ ●

આટલું આવડે છે?

તમારા સંતાનને –

- (૧) ક્યારો વાળતાં આવડે છે? કઈ જગ્યાએ કયા પ્રકારની સાવરણીનો ઉપયોગ થાય એની ખબર છે? ક્યારે ઊભા રહીને અને ક્યારે બેસીને વળાય તેની ખબર છે?
- (૨) પોતું કરતાં આવડે છે? પોતું કરવા માટે વપરાતું કપડું કેવું હોવું જોઈએ એની ખબર છે?
- (૩) બાથરૂમ, સંડાસ, ખાળ, ગટર સાફ કરતાં આવડે છે? એસિડ, ફિનાઈલ, સાબુ, ડિટર્જન્ટ વગેરેનો ઉપયોગ ક્યારે થાય તેની ખબર છે?
- (૪) કપડાં ધોતાં અને સૂકવતાં આવડે છે? સુતરાઉ, રેશમી, નાયલોન, ગરમ, ખરબચડાં, નાનાં, મોટાં, કિંમતી, બરછટ, સફેદ, રંગીન વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં કપડાં ધોવામાં શું ફેર છે તેની ખબર છે?
- (૫) વાસણ સાફ કરતાં આવડે છે? એલ્યુમિનિયમ, સ્ટીલ, લોખંડ, પિત્તળ, તાંબુ, પ્લાસ્ટિક, ચાંદી વગેરેનાં વાસણો સાફ કરવામાં શું તફાવત છે તેની ખબર છે? કાટવાળાં, ચોંટેલાં, બળેલાં, સુકાયેલાં, ચીકણાં વાસણો સાફ કરવામાં શું ધ્યાન રાખવું પડે તેની ખબર છે?
- (૬) કૂકર, મિક્સર, વોશિંગ મશીન, ઈશ્ત્રી, ગીઝર વગેરેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે છે?
- (૭) રસોઈ બનાવતાં આવડે છે?
- (૮) શાકભાજી, અનાજ, કરિયાણું ખરીદતાં આવડે છે? તેમની કિંમત ગણતાં આવડે છે?
- (૯) ફ્યૂઝ ઊડી ગયો હોય તો બાંધતા આવડે છે?
- (૧૦) કપડું ફાટ્યું હોય તો સાંધતાં આવડે છે?
- (૧૧) દીવાલમાં કે ચંપલમાં કે ફર્નિચરમાં ખીલી ઠોકતાં કે સ્ક્રૂ બેસાડતાં આવડે છે?
- (૧૨) ચોપડી ઉપર પૂંકું ચઢાવતાં આવડે છે?
- (૧૩) દીવાલે રંગ કરતાં આવડે છે?
- (૧૪) પડીકું વાળતાં આવડે છે?
- (૧૫) ફૂલોની માળા ગૂંથતાં આવડે છે?
- (૧૬) ભરતાં, ગૂંથતાં આવડે છે?
- (૧૭) ચેક લખતાં, ડ્રાફ્ટ કઢાવતાં, પાર્સલ કરતાં, રજિસ્ટર કરતાં, તાર મોકલતાં, રેલ્વેનું આરક્ષણપત્રક ભરતાં આવડે છે?
- (૧૮) રેલ્વે સમયપત્રક જોતાં આવડે છે?
- (૧૯) નકશો જોઈને કોઈ સ્થળ શોધી કાઢતાં આવડે છે?

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (32)

- (૨૦) શેરડીનો સાંઠો છોલતાં, સોપારી કાતરતાં, સૂડાથી કેરી કાપતાં, પાન બનાવતાં આવડે છે?
- (૨૧) હિસાબ લખતાં આવડે છે?
- (૨૨) છૂટા કાગળમાંથી નોટ બાંધતાં આવડે છે?
- (૨૩) કઈ ઋતુમાં કયાં શાકભાજી મળતાં હોય તેની ખબર છે?
- (૨૪) મલમલ, પોપલીન, નાયલોન, પોલિએસ્ટર, ટેરીન, ટેરીલીન વગેરેનો ભેદ ઓળખતાં આવડે છે?
- (૨૫) સાચી રીતે સરનામું લખતાં કે અરજી કરતાં આવડે છે?
- (૨૬) આસોપાલવનાં તોરણ બનાવતાં આવડે છે?
- (૨૭) સુઘડ રીતે શેતરંજી પાથરતાં, સૂવા માટે પથારીઓ કરતાં આવડે છે?
- (૨૮) બૂટ પોલિશ કરતાં આવડે છે?
- (૨૯) યોગ્ય રીતે પોતાનો પરિચય આપતાં આવડે છે?
- (૩૦) કૂંડામાં કે જમીનમાં છોડ રોપીને ઉછેરતાં આવડે છે?
- (૩૧) કયા કપડાને માટે કેટલું કાપડ જોઈશે તેની ગણતરી કરતાં આવડે છે?
- (૩૨) કોઈ પણ વસ્તુનું જોખીને વજન કરતાં આવડે છે?
- (૩૩) કાપડ અથવા જમીન માપતાં આવડે છે?
- (૩૪) કપડાંની વ્યવસ્થિત ગડી કરતાં આવડે છે?
- (૩૫) ગાતાં, દોડતાં, ચિત્રકામ કરતાં, રંગોળી પૂરતાં, સુંદર અક્ષરે લખતાં આવડે છે?
- (૩૬) નળના આંટા ખવાઈને ઢીલા થયા હોય અને પાણી ટપકતું હોય, તો તે બંધ કરતાં આવડે છે?
- (૩૭) પાનું, પક્કડ, ચીપિયો, હથોડી, સ્ક્રૂદ્રાઈવર, જેક, કોશ, કોદાળી, પાવડો, કાતર, કુહાડી, ખૂરપી વગેરેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે છે?
- (૩૮) લાઠી, ગલોલ, તીરકામઠું વગેરેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે છે?
- (૩૯) તરવું, દોરડાની મદદથી ચઢવું, ઝાડ ઉપર ચઢવું, ઘોડેસવારી કરવી, ગુલાંટ ખાવી, દોરડાં કૂદવાં વગેરે પૈકી કશું આવડે છે?

આ બધાં જ જીવનમાં - રોજરોજના જીવનમાં ઉપયોગી એવાં કૌશલ્યો છે. પ્રત્યક્ષ જીવન આ અને આવાં અનેક કૌશલ્યોને પરિણામે સરળ બને છે, સફળ બને છે.

(‘અરધી સદીની વાચનયાત્રા’માંથી)

ખાસ નોંધ

કોઈ પણ પુસ્તિકાની વધારાની નકલ મંગાવતાં પહેલાં કિંમત માટે કાર્યાલયનો સંપર્ક કરવો.

વાચકને મૂંઝવતી ને મજા કરાવતી વાર્તાઓ : 'ટુરિસ્ટ અને બીજી વાતો'

સોનલ પરીખ

'ટુરિસ્ટ અને બીજી વાતો' વાર્તાસંગ્રહ સાહચર્ય પ્રકાશન અને નવભારત સાહિત્ય મંદિરનો સંયુક્ત ઉપક્રમ છે. આ સહિયારું પ્રકાશન વર્ષોથી સર્જનના નવોન્મેષો પ્રકાશિત કરતું આવ્યું છે એ હકીકતની જાણ આ પ્રકાશનોનું કોઈ પણ એક પુસ્તક હાથમાં લો તો પણ થઈ જ જાય, કારણ કે તેના મુદ્રણ અને લે-આઉટથી લઈ તેના વિષય, ભાષા અને સામગ્રી બધામાં એક પોતીકી મુદ્રા હોવાની. ઉત્તમ ગડાના વાર્તાસંગ્રહ 'ટુરિસ્ટ અને બીજી વાતો'ની પણ આ જ તાસીર છે. ઉત્તમ ગડા નાટક, ટી.વી. અને ફિલ્મોના માણસ છે તેથી આ સંગ્રહની વાર્તાઓને એક નહીં, અનેક નવાં પરિમાણ મળે છે.

પહેલી વાર્તા 'અશ્વારોહણ' પેરેગ્રાફ વગરની, એકશ્વાસે, મારતે ઘોડે કહેવાઈ છે. જેનો સાર એ કે માણસનું મગજ ફક્ત કેટલાક રસાયણોનું બનેલું છે. માણસની વર્તણૂક, વિચારોની પ્રતિક્રિયા બધું અમુક રસાયણોની અમુક પ્રમાણમાં ભેળસેળ પર આધાર રાખે છે, પણ અશ્વ શું છે અને આરોહણ શું છે તે વાચકે પોતપોતાની રીતે સમજી લેવાનું છે. સમજી લીધા પછી પણ નવા અર્થને માટેની શક્યતા ઊભેલી જ રહે છે. આ પ્રકૃતિ લગભગ દરેક વાર્તાની છે. કેટલુંક કહેવું, કેટલુંક ન કહેવું, કેટલુંક સૂચવવું અને કેટલુંક નિર્મમતાથી છોડી દઈ વાચકને મૂંઝવી દેવો - આ ખેલમાં લેખકને જ નહીં, વાર્તાને એક ચેલેન્જ તરીકે લે તો વાચકને પણ મજા પડે છે.

'સિસ્ટમ'નો વિષય છે એન્ફોર્સમેન્ટમાં લવાતા શેઠિયાઓ અને એમની થતી ઊલટતપાસ, ત્યાંના ધ્યુનની નજરે. સિસ્ટમને લીધે પગાર ઉપરાંત વધારાની આવક કરતો રઘુ અને એની બૈરી પ્રેમ પણ સિસ્ટમથી કરે છે. પછી સિસ્ટમ રિબાઉન્ડ થાય છે ત્યારે શું થાય છે? 'હોટ ચોકલેટ-સોસ'માં રેકોર્ડિંગના સંવાદો વચ્ચેથી એક વાર્તા જન્મે છે, ઉછરે છે. પછી પાત્રોમાંથી બહાર આવેલાં પાત્રો રઘુવંશી અને રેણુ, તેમનું વાસ્તવ, સંબંધનો વણાતો ને તૂટતો તાંતણો, ફરી ઠંડાગાર વાસ્તવનો પ્રવેશ અને બુઝાઈ જતું દૃશ્ય. જાય છે. હોટ ચોકલેટ-સોસ અહીં સંબંધોનું પ્રતીક છે : મીઠા, હાથમાં ન આવતા, ઝડપથી ઓગળી જતા ને ખૂટી જતા સંબંધો. તેનો પરિચય કોને નથી?

'ભ્રમ'માં નિલેશ નામનો મનોરોગી ડોક્ટરને કહે છે કે અપોઈન્ટમેન્ટ ભલે પોતાના નામની હોય, પણ છે એની પત્ની શેફાલી માટે કારણ કે શેફાલી ભ્રમથી પીડાય છે. તેની ટ્રીટમેન્ટ કેવી રીતે થવી જોઈએ તે માટે તે ડોક્ટરને સૂચનો પણ આપે છે. સંવાદોમાંથી સત્ય

આબાદ રીતે પ્રગટતું આવે છે કે ભ્રમથી નિલેશ પોતે જ પીડાય છે. બહુ આત્મવિશ્વાસથી તે કહે છે — ‘હું એક કામ કરું છું, તમારા બધા માટે કોઈ મોટા ડોક્ટરની અપોઈન્ટમેન્ટ લઈ લઉં છું.’ મુંબઈની તાજ હોટેલમાં થયેલા બોમ્બવિસ્ફોટની ઘટના સાથે ગૂંથાયેલી છે ‘સ્વર્ગ’ વાર્તા. સંઘર્ષોમાં જીવતાં ગરીબ મા-દીકરાનું એ જ દિવસે તાજમાં આવવું, માનું રાજી થવું, પણ દીકરાને એ કહેવું કે એકવાર અહીં આવવાથી આપણી ત્રેવડ બદલાઈ નથી જવાની. ફરી એના એ જ સંઘર્ષોમાં જવા માટે આપણે અહીં આવ્યા છીએ - એ જ વખતે બોમ્બવિસ્ફોટ થાય છે. મા-દીકરો આકાશમાં તરતાં સ્વર્ગના દરવાજે પહોંચે એ વાર્તાનો પ્રારંભ પણ છે અને અંત પણ.

મરી ગયેલી પત્ની, સોળ વર્ષની દીકરી, ઘાંઘો થઈને તેની પર જાપ્તો રાખતો પિતા, દીકરીનું ત્રાસીને ચાલ્યા જવું અને આઠ વર્ષ પછી એક લાશના આઈડિન્ટીફિકેશન વખતે વાસ્તવ સાથે અનુબંધનું તૂટી જવું - આ છે ‘બેબી’ વાર્તાનો સાર. ‘પોઝિટિવ થિંકિંગ’માં નેગેટિવ થિંકિંગને લીધે એક માણસ પોતાની સુંદર યુવાન પત્ની પર શંકા કરતા ને આત્મહત્યા કરતા માણસની વાત છે. વાર્તા, દાદા ભગવાનને એનો આત્મા આખી વાત કહેતો હોય એ રીતે મુકાયેલી છે. ‘કન્ટ્રોલ એ, ડિલિટ’નો વિષય કોમ્પ્યુટર પર વાર્તા લખતા લેખકના મગજમાં પાત્રો, પ્રસંગો વગેરેને લઈને જે ગડમથલ ચાલે છે તે છે. મગજ એની રીતે આડુંઅવળું જાય છે ને તેને લીધે વાર્તા પણ તર્ક-કાર્યકારણ વગેરેની સીમાઓમાંથી છટકે છે, એ જ એની મજા છે. ‘એક્શન થ્રીલર’ પણ લેખક કઈ રીતે એક એક્શન વાર્તા લખે છે તેની જ વાર્તા છે. સિચ્યુએશન, પાત્રો, કાર્દમ, સસપેન્સ બધું ભેગું થઈને મસાલેદાર વાનગી એવી રીતે બનતી જાય છે કે વાર્તાનાં ઝપ પાનાં પૂરાં થાય ત્યાં સુધીમાં વાચકો આ વાર્તા છે કે વાર્તામાં લખાતી વાર્તા છે એ ભૂલી જાય છે, પણ તૃપ્ત થઈ જાય છે.

‘સેક્સ એન્ડ ધ સીટી’ કૃષ્ણકાંત ધમરોળ એટલે કે કેડી નામના યુવાનની વાત છે. ગામડામાંથી શહેર વિશેની ફેન્ટસી લઈને મુંબઈ આવતા કેડીને છોકરીઓના વિચાર બેફામ કનડે છે, પણ બહારથી ‘કોરો, અકબંધ’ રહીને તે નવ બારની લોકલમાં ક્યારેક મળી જતી એક છોકરીને ચાહવા લાગે છે. એનું નામ પણ જાણવા મળે તે પહેલાં છોકરી ગુમ થઈ જાય છે. કેડી એકલો જ જીવે છે, રિટાયર્ડ થાય છે અને નવ બારનું સપનું જોતો પ્લેટફોર્મ પર જ મૃત્યુ પામે છે. ‘જિગસો પઝલ’માં સોળ વર્ષનો અમેરિકામાં ઉછરેલો અનુજ પરિવારના મૂળ શોધવાના પ્રયત્નમાં પોતે ક્યાંક મૂળ નાખી બેસે છે. એ જે કરે છે તેમાં ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન થાય છે કે નથી થતું કે થાય છે તે અનુજની જેમ વાચક પણ વિમાસે છે.

‘એક્શન થ્રીલર’ની જેમ ‘ટુરિસ્ટ’ પણ લાંબી વાર્તા છે. લગભગ ૩૨ પાનાંમાં વિસ્તરેલી આ વાર્તામાં ટુરિસ્ટ પોતે કોણ છે અને ક્યાં છે અને શા માટે છે તે અંગે તો ગોટાળે ચડી જ ગયો છે, પણ એને મળવા આવેલી વિઝિટર કોણ છે તે પણ સમજી શકતો નથી. પાત્રો એની સ્મૃતિમાં એટલે કે વાર્તાનાં પૃષ્ઠો પર ખૂલતાં જાય છે. બહુ રસથી વાર્તા વાંચી

શકાય છે પણ પછી શું હતું, શું થયું, કોણ કોણ હતું, શું બન્યું, વાર્તા લખવાનો ઉદ્દેશ શો હતો, હતો કે પછી ન હતો એ બધું અધ્યાહાર જ રહે છે.

આ વાર્તાસંગ્રહની સૌથી મોટી વિશેષતા જ આ છે કે વાર્તારસ તો અખૂટ જામે છે, છતાં આંગળી ચીંધીને, હાથ મૂકીને કશું કહી બતાવી શકાતું નથી. પ્રસ્તાવનામાં લેખકે સ્વરૂપ તરીકે ટૂંકી વાર્તાને પામવા ને સિદ્ધ કરવાની પોતાની અને બીજાઓની અનંત મથામણ જોયા પછી પોતાને મળેલું સત્ય મૂક્યું છે, ‘સારી વાર્તા પારા જેવી હોય છે. એની છણાવટ કરવા એને મૂઠીમાં પકડવા જઈએ તો એ વેરાઈ જાય છે - સાથે વાંચ્યાનો આનંદ પણ. છતાં હાથમાં કંઈ આવતું નથી. એને હથેળીમાં રાખી એમાંથી પ્રતિબિંબિત થતી બારીઓમાંથી એમાં છુપાયેલ વિશ્વ અને જીવનના અંશો શોધવાની મજા છે.’ ટૂંકી વાર્તા કદાચ સૌથી વધુ વંચાતું સાહિત્યસ્વરૂપ છે. તેને તેના પ્રચલિત ને પરિચિત રૂપની જરા બહાર જઈને જોવાની એક જુદી મજા છે. ઉત્તમ ગડાનો આ વાર્તાસંગ્રહ આવી મજામાં જેને રસ પડતો હોય તેને માટે એક સરસ ભેટ જેવો છે.

(‘ટુરિસ્ટ અને બીજા વાતો’ ઉત્તમ ગડા. પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨ અને સાહ્યર્થ પ્રકાશન, ગીતા નાયક, સી-૭૦૩, વીણા સરગમ, મહાવીરનગર, કાંદિવલી વેસ્ટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭. પાનાં ૨૨૬, મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-)

“... હું જ્યારે બાળક પર પ્રભાવ પાડું છું ત્યારે બાળકનું સત્યાનાશ વાળું છું. કેમ કે મેં ઘડેલી પ્રતિમાને તેની પાસે સ્વીકારાવું છું.

જ્યારે બાળકને એમ લાગે છે કે તમે ખરેખર તેની સંભાળ લો છો, તમે તેની દરકાર કરો છો, તમારી સાથે તેને આત્મીયતા થાય છે. તમારી સાથે તે તદ્દન સલામત છે, તમારાથી તે બીતો નથી, ત્યારે તમને તે માન આપે છે. તમને તે સાંભળે છે. તમે તેને જે કહો છો તે પ્રત્યે ધ્યાન આપે છે.

શીખવું તે અસ્તિત્વનો એક ભાગ છે અને જ્યારે ભય ન હોય ત્યારે જ બાળક શીખી શકે.”

- જે. કૃષ્ણમૂર્તિ

ગયે મહિને તમને મળ્યું : ભગવદ્ગીતામાં જવાબદાર નેતૃત્વ

મૂળ લેખક : ગુરુજી જી. નારાયણ ભાવાનુવાદ : અશોક પંડ્યા

કિંમત રૂ. ૪૦.૦૦

આવતે મહિને તમને મળશે : ક્ષુલ્લક બાબતોમાં શક્તિ ન વેડફો

મૂળ લેખક : રિચાર્ડ કાર્લસન, ભાવાનુવાદ : ઈશ્વરભાઈ બી. પટેલ

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (36)

હળવાશયી

રમેશ પટેલ 'ક્ષ'

વરસાદની મોસમમાં વરસતા જવાની નોંધ હરીન્દ્ર દવે અને બીજા ઘણા બધા કવિઓએ લીધી છે, પરંતુ ગરમીની મોસમમાં સળગતા જવાની નોંધ જવલ્લે જ કોઈએ લીધી છે! આમ તો ગરમીની મોસમમાં લગ્નની મોસમ પણ પૂરબહારમાં જામેલી હોય છે! વર અને કન્યા ગરમીને કારણે પરસેવે નહાતા હોય (ત્યારે જ 'સિદ્ધ' વરે ને!) ને એટલું ઓછું હોય તેમ એમની બેઠકની સામે અગ્નિદેવ પણ પ્રગટાવવામાં આવ્યા હોય! માણસ બીજીવાર લગ્ન કરવાની તો ઠીક, પણ લગ્ન વિશે વિચારવાની પણ ભૂલ ન કરે તેવું તેજાબી વાતાવરણ હોય છે! જો કે લગ્ન કોઈ પણ ઋતુમાં ગોઠવાય, પરંતુ લગ્ન એ આપણી ખામીઓ શોધી કાઢવા માટેની ખૂબ ખર્ચાળ પદ્ધતિ હોવાને કારણે હંમેશને માટે હાનિકારક જ પુરવાર થાય છે!

જો કે આપણો વિષય ગરમી અંગેનો-અર્થાત્ તેજાબી ગરમી અંગેનો છે. (જે આ લખતી વખતે અમે અનુભવી રહ્યા છીએ.) આ ક્ષણોમાં બળબળતા સૂરજની ગરમી આગળ આપણે સહુ લાચાર હોઈએ છીએ! આપણી આંખો આગળથી પસાર થતી મનભાવન વ્યક્તિ પણ આપણને ઠંડક આપી શકતી નથી! આ નાજુક ક્ષણોમાં સતત ગરમ લાઘ્ય જેવું રહેતું મગજ પણ વાતવાતમાં પિત્તો ગુમાવે છે!

ગ્રીષ્મના આ કપરા દિવસોમાં આપણા સહુની રોજની એક માત્ર અનુભૂતિ એ હોય છે કે, 'લાખ દરજજે આના કરતાં શિયાળો સારો! બે કપડાં વધારે પહેરીને પણ લહેરથી ફરી શકાય તો ખરું!'

આ સમયમાં અબાલવૃદ્ધ સહુ કોઈ બોલી ઊઠે છે - આ ઉનાળો નક્કામો આવે છે! વળી, પ્રખર હવામાનશાસ્ત્રીની અદાથી એવી આગાહીઓ પણ થાય છે કે પાછલાં વર્ષોમાં આવી ગરમી તો ક્યારેય પડી નથી! (અહીં પાછલાં વર્ષો એટલે આગાહી કરનારના જન્મ પછીનાં અને આગાહી પૂર્વેનાં વર્ષો) આમાં વળી, કોઈ જાણભેદુ હોય તો આવી આગાહી કરનારનો કચરો પણ કરે કે આવું તો તેઓશ્રી પ્રતિવર્ષે વઢે છે!

આ સ્થિતિમાં માણસ પાગલ બની જાય છે. એ ઠંડક મેળવવા માટેની તમામ પદ્ધતિઓ અપનાવે છે. આંખે ગોગલ્સ ચડાવે છે ને ચહેરે બુકાની બાંધે છે! આમ છતાં, રાષ્ટ્રીયકૃત બેંક લૂંટવા નીકળ્યો હોય તેટલો પરસેવાયુક્ત રઘવાટ એના ચહેરા પર દેખાય છે! કાળઝાળ ગ્રીષ્મમાં બધા જ મોટે ભાગે ગરમાગરમ થયેલા હોય છે. આ કારણે બે જણા બાખડી પડે તો પણ 'ગરમી શાના કરો છો?' એવું પૂછતા નથી!

એકબીજાના સ્વાગતમાં પણ ગરમને બદલે ઠંડા પીણાં રજૂ કરાય છે. તૈયાર શરબતોની એલર્જીવાળા મહેમાનો મણમણના નિસાસા નાખીને એવાં પીણાં પી જાય છે!

આ ક્ષણે હરખપદ્મડો થયેલો યજમાન જાણે મેઘાણીની અદાથી ગાતો હોય છે - 'છેલ્લો કટોરો ઝેરનો આ પી જજો બાપુ' મહેમાન આ અત્યાચારના બદલામાં યજમાનને જીવતો સળગાવી દેવા જેટલો ક્રોધિત થાય છે - પરંતુ દુર્વાસા મુનિને યાદ કરવા સિવાય બીજું કંઈ થઈ શકતું નથી!

ગરમીથી બચવા માણસો શું શું કરે છે, એની સમીક્ષા કરતો ગ્રંથ બહાર પાડી શકાય. એની જાણકારી પ્રજાને ભરપૂર મનોરંજન આપી શકે તે નિર્વિવાદ છે! જો કે ગ્રંથની મદદ વિના પણ ગરમીથી બચવા મથતા માણસને આપણે વાંચી જ શકતા હોઈએ છીએ!

આમ છતાં પણ ભગવદ્ગીતાની 'સ્થિતપણ'ની વ્યાખ્યા જોતાં માણસે ગરમી, ઠંડી કે કોઈ પણ મોસમમાં સ્થિર રહેવું જોઈએ. મહાનુભાવોના મત પ્રમાણે જેમ સુખ અને દુઃખ મનના કારણ છે તે રીતે ગરમી અને ઠંડી પણ મનના કારણ છે! બળબળતી લાલ્હ જેવી બપોરે, તમે સૂર્યના તેજાબી તડકાને ચંદ્રની ચાંદની સમજીને નીકળી પડો, તો આ ભ્રામક સુખ પણ અનેરો આનંદ આપનારું હોય છે!

અને આમ પણ, કેરોસીનથી કે ગેસ-સ્ટવથી સળગવું જેટલું આપત્તિકારક અને પીડાકારક હોય છે, તેટલું સૂરજની પ્રખર ગરમીથી સળગવું નથી હોતું એ નિર્વિવાદ છે!

(૨૪, વ્યાપાર ભવન, ન્યાયમંદિર પાસે, હિંમતનગર-૩૮૩૦૦૧)

‘ભંગાર’ની કહાણી

ઘરને ઘરમાંથી કબાડી-ખાનામાં ફેરવી નાખનારાઓનો મુદ્રાલેખ હોય છે, સંઘર્ષો સાપ પણ કામ આવે. પણ, આ કહેવતને યથાર્થ ઠરાવવા આ કહેવત પાછળ કેટલાક શબ્દો ઉમેરીને આ પ્રમાણે સુધારવાનું મારું સૂચન છે. 'સંઘર્ષો સાપ પણ કામ આવે, જો આપણે મદારી હોઈએ તો અથવા તો કોઈ પ્રાણી સંગ્રહાલયમાં સર્પગૃહ ચલાવતાં હોઈએ તો!' આવા 'મહાન' લોકોને સંઘરાખોરી સામેનો સરકારી કાયદો લાગુ પાડવો જોઈએ, જેમાં એવી જોગવાઈ રાખવી જોઈએ કે, કોઈ પણ ઘરમાં જૂની કટાઈ ગયેલ ખીલી/સ્કુ ઈત્યાદિ, ભાંગેલી આંકડીઓ, સ્ટોપરો, હાથા વગરની હથોડીઓ, ઘસાઈ ગયેલ ધારવાળા સ્કુ ડ્રાઈવરો, બંધ થાય તો ખૂલે નહીં ને ખૂલે તો બંધ થાય નહીં તેવી પક્કડો, આ પ્રત્યેક આઈટેમ પાંચ કિલોથી વધુ સંઘરી શકાશે નહીં...

એચ. બી. વરિયા

(‘હળવા હાસ્યનો હલકારો ...’ પુસ્તકમાંથી ટૂંકાવીને)

પ્રતિભાવ

- હમણાં એક મિત્રના ઘેર ‘વિચારવલોણું’ના થોડા અંક અને ૩-૪ પુસ્તિકાઓ જોયાં. ‘વિચારવલોણું’ વિશે જાણ્યું. એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું આ સામયિક છે. બધા જ અંકોના સંપાદકો જુદા, છતાં ‘વિચારવલોણું’નો જે મૂળભૂત હેતુ છે, ‘વ્યક્તિ-સમષ્ટિના સમગ્ર-સ્વસ્થ વિકાસ માટેનું પ્રકાશન’ એ તરફ સાતત્ય સાથેનું ચિંતન જણાઈ આવે છે. આ સામયિકના અંકો ખરેખર ભીતરમાં ડોકિયું કરાવનારા, વિચાર તરફ પ્રેરનારા છે. પુસ્તિકાઓ તો વાસ્તવમાં ખૂબ જ સુંદર, ખૂબ સારા વિચારભાષાવાળી. આપની સમગ્ર ટીમને અભિનંદન. વધુમાં વધુ લોકો સુધી આ પ્રકાશનો પહોંચે તે જરૂરી લાગે છે.
(અરવિંદ પટેલ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૯)
- માર્ચ-૨૦૧૭ના અંકમાં પાડલબેન દોશીનો લેખ ખરેખર સુંદર છે, જેમાંથી ઘણી માહિતી મળી રહે છે. ઉપરાંત બીજા તાર્કિક, રેશનલ અભિગમ ધરાવતા લેખો પણ ઉપયોગી સાબિત થાય તેવા છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય જેવા સંકુલ વિષય પર સમાજનો અભિગમ શો હોવો જોઈએ એ બાબત ઉપર આ લેખો સુંદર પ્રકાશ પાડે છે. વિચારવલોણું પરિવારને સાભાર અભિનંદન.
(એક વાચકનો એસ.એમ.એસ.)
- માર્ચ-૨૦૧૭નો માનસિક સ્વાસ્થ્ય તરફના અભિગમને ચર્ચાનો અંક મળ્યો. ઘણો આનંદ થયો. પાડલબેન દોશીનો લેખ ખૂબ માહિતીપ્રદ અને વિશિષ્ટ રહ્યો. તેમના લેખમાં મનોચિકિત્સાશાસ્ત્રની આગવી દૃષ્ટિની સાથે સાથે એમનો સાહિત્યપ્રેમ, આધ્યાત્મિકતાનો અભ્યાસ અને એને માનસિક ચિકિત્સાના ક્ષેત્રમાં પ્રયોજવાની દૃષ્ટિ ધ્યાન ખેંચે છે. કદાચ આથી જ તેઓ વિષય પરત્વે એક અખંડ, સર્વતોમુખી અભિગમ ધરાવે છે, જે સમાજને સામાન્ય રીતે અને મનોરોગીઓને ખાસ ફાયદાકારક નીવડે. અભિનંદન.
આ જ અંકમાં શ્રી કુલીન વ્યાસનો બંગાળી ભાષામાં કાવ્ય લખવાનો પ્રયાસ નવીન છે. વિચારવલોણું પરિવાર આવા પ્રયાસને ઉત્તેજન આપે છે તે ઉલ્લેખનીય અને અભિનંદનીય છે.
(નયન દવે, અમદાવાદ)
- વિચારવલોણું પરિવાર દ્વારા કેટલાંય વર્ષોથી અંક પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. તેમાં ‘કાંકરીયાળો’ વિભાગમાં આજ સુધીમાં કેટકેટલા વિશિષ્ટ, સમાજને પજવનારા, નર્ચા બૌદ્ધિક અને વિચારમંથનને ઉત્તેજન આપે તેવા મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત કરાયા છે. આ બધા સમાજજીવનને સ્પર્શે છે અને એક રીતે એને પ્રવર્તમાન વિવાદાસ્પદ વિષયો તરફ જાગૃત કરે તેવા હોય છે. મને એવો વિચાર આવે છે કે એકાદ પુસ્તિકા ગત વર્ષો દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ‘કાંકરીયાળા’ના સંગ્રહની જ કરવામાં આવે તો તે

વિચારોત્તેજક સાહિત્ય તરીકે શાળાઓ, કોલેજો કે ચર્ચા સભા કે વિચારવર્તુળ જેવી પ્રવૃત્તિઓમાં સહાયક થાય. અને એક વિચાર-સંદર્ભ-કોશની ગરજ સારે. સંપાદકગણ આ બાબતે વિચાર કરે તેવું સૂચન કરું છું.

(પ્રશાંત શાહ, અમદાવાદ)

- ‘વિચારવલોણું’નો જાન્યુઆરીનો અંક મળ્યો. સમયના અભાવે, રાત્રિના એકધારો જ વાંચ્યો. વલોણું ફરતું રહે તો વિચારના સત્ત્વરૂપ નવનીત નિપજવું રહે, બેશક. અંકના બધા લેખો મનનીય રહ્યા. ડૉ. દિપલ શાહની અવઢવ વાસ્તવલક્ષી રહી. સંપાદકના વિચારોમાં હું ઉમેરો કરું તો ... જ્યાં હોઈએ ત્યાંથી આપણે પોતાનું વલણ બદલીશું તો પરિસ્થિતિને જરૂર બદલાવી શકીશું. અંગત રીતે આપણી માટી સાથે મૂળિયાં ચોંટાડીને જીવવું મને કાયમ ગમ્યું છે. અહીંથી વિકાસની દુહાઈ દઈને પરદેશ જનારાઓને નિકટથી અનુભવીએ તો ક્યાંક ને ક્યાંક એ લોકો Rootlessness થી પીડિત લાગવાના! (આ મારો પોતાનો મત પણ હોઈ શકે, બધાનો નહીં.)

‘કાંકરીયાળો’-નો વિષય સંવેદનશીલ જ નહીં, સાંપ્રત પણ છે. ડામાડોળ મનઃસ્થિતિ વ્યક્તિને ભીતરથી ક્ષત-વિક્ષત બનાવે છે અને માનસિકરૂપથી અસ્વસ્થ, અસંતુલિત કરે છે. એના મૂળમાં જો કે, બાહ્ય પરિસ્થિતિ કરતાં વ્યક્તિની આંતરિક સ્થિતિ વધુ ભાગ ભજવતી જોઈ શકાશે. બાહરી સંજોગો એક હદ પછી આપણા કાબૂમાં નથી હોતા, આ સર્વ વિદિત સત્ય છે, એનો જલદીથી સ્વીકાર કરવાનું શીખી શકાય તો માનસિક તનાવ-દબાવથી બચી શકાય છે. આ પસંદગી દરેક વ્યક્તિ પાસે, ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય જ છે. ઘાંઘા થઈ જવાને બદલે શાંતિ-ઘૈર્યથી વ્યક્તિએ પોતે જ આમાંથી માર્ગ કાઢવો પડે છે. હા, ધ્યાન, સકારાત્મક વાતાવરણ, જીવન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, આધ્યાત્મિકતા, મનોચિકિત્સા/માનસશાસ્ત્રીય અભિગમની જિજ્ઞાસા ... આ બધી જ વસ્તુઓ મદદરૂપ છે, પણ બાહરી ટેકા જેવી. ખરેખર તો વ્યક્તિએ આંતરિક સજ્જતાથી આમાંથી બહાર આવવું રહ્યું. એ કેળવવા સારુ દરેક જણે આ ‘મટિરિયાલિસ્ટિક મેન્ટાલિટી’-માં ક્યાંક ઊભા રહી જઈને, જાતને જ કહેવું પડશે : ‘થોભ, થોભ! નહીં તો થાકી જઈશ.’

દિવસભરની દોડધામ, નિરર્થકતાથી ઊભરાતું સમાજજીવન - આ બધામાંથી વ્યક્તિએ ખુદની ‘પ્રાયોરિટી’ નક્કી કરવી અનિવાર્ય બની રહે છે.

સફળતાની દોટમાં સામેલ થનારને, જો એ ધ્યાન ન આપે તો, સંતોષ અને સાર્થકતા નામની સંજીવની ક્યારેય હાથ લાગવાની નથી. યાદ રહે, ‘મન એવમ્ મનુષ્યાણામ્’ - કોઈ પણ વાત મનમાં સ્વીકાર સાથે જોડવાથી સમજાશે કે જ્યાં સ્વીકાર છે, ત્યાં સંઘર્ષ નથી રહેતો. સંઘર્ષ મટતાં જ સંતુષ્ટી આવે છે. મનને કેળવવું અર્જુન માટે પણ અઘરું જ હતું, પણ કૃષ્ણ સરીખા સારથિની નિશ્રામાં અશક્ય તો નહોતું જ.

(રેખાબા સરવૈયા, મોરબી)

આપણું વિચારવલોણું : મે ૨૦૧૭ : અંક - 5 (40)

આપણી વાત

જો તમે નિયમિત 'વિચારવલોણું' વાંચતા હો, જો તમને એ ગમતું હોય, જો તમને એમ લાગતું હોય કે આ પ્રવૃત્તિ માત્ર પૈસાને કારણે બંધ ના પડવી જોઈએ તો તમે નીચેનાં કામોમાંથી તમને યોગ્ય લાગે તે કરી શકો.

- તમારું ત્રણ કે પાંચ વર્ષનું કે કાયમી લવાજમ સમયસર ભરી દો.
- તમે કમસે કમ બે નવા મિત્રોને તૈયાર કરો, જે લવાજમ ભરીને ગ્રાહક બને.
- તમે એવી થોડીક વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓ પસંદ કરો, જેમને તમારા મતે 'આપણું વિચારવલોણું' મળવું જોઈએ. તમે એમનું ત્રણ કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ ભેટમાં આપી શકો.
- તમે નાની-મોટી રકમ અમને દાન તરીકે અથવા વ્યાજમુક્ત લોન તરીકે આપો. જેનું વ્યાજ અમે રાખીએ પણ મૂળ રકમ તમારી જ રહે. તમે માગો ત્યારે તે રકમ તમને પાછી મળી જાય.
- સારા-માઠા પ્રસંગે અમારી પુસ્તિકાઓ ખરીદીને ભેટ આપો.
- અમારા કોઈ અંક કે પુસ્તિકાને માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦ આપીને સ્પોન્સર કરી શકો.
- તમને ગમેલી અમારી પુસ્તિકાઓને જાતે છાપવાને બદલે અમારી પાસેથી ખરીદો. એ નાની આવક અમને ટકી રહેવાનું બળ આપે છે. આશા છે કે આ બાબતો પર વિચાર કરીને આપ ઘટતું કરશો. તમારાં સૂચનો આવકાર્ય છે.
- હવે આપણને ઈન્કમટેક્સમાં રાહત આપવા માટે "80G" સર્ટિફિકેટ આપવાની મંજૂરી મળી ગયેલ છે, જે સૌની જાણ સારુ.

- ટ્રસ્ટીઓ અને સંપાદકો : વિચારવલોણું પરિવાર

અગત્યનું

લેખકોને વિનંતી :

જ્યારે પણ લેખ મોકલો, કાગળ પર કે ઈન્ટરનેટ પર, ત્યારે લેખમાં તમારું નામ, સરનામું અચૂક લખો. ઘણા લેખો એવા આવે છે જેના કવર કાઢી નાખ્યા પછી ખ્યાલ આવે છે કે લેખકે પોતાનું નામ તો લખ્યું જ નથી. ઉપરાંત એ પણ લખો કે તમે 'વિચારવલોણું'ના સભ્ય છો કે નહીં. જેથી તમારો લેખ સ્વીકારાયા બાદ તમને એ અંક મોકલી શકીએ. એ વખતે જો તમારું ઈ-મેઈલ એડ્રેસ લખેલું હોય તો અંકની PDF ફાઈલ મોકલવી સહેલી પડે.

● કાંકરીયાળો ●

હમણાં હમણાં એક વ્યાપક અવલોકન કે ફરિયાદ ચાલેલ છે કે સારા વિચારો કે સારા સંકલ્પ મનમાં ટકતા નથી. કેમ? સારી બાબતો જીવનમાં સરળતાથી પ્રવેશીને ટકવી જોઈએ, એમ નહિ કે? સંકલ્પ તૂટી જાય છે, એટલા માટે કે સંકલ્પબદ્ધ જીવન એ સાહજિક જીવન નથી? તો પછી સાહજિક જીવન શાને માટે હોવું જોઈએ? સુખસંતોષ માટે જ નહિ કે? આ પ્રશ્નાવલિને સમાંતરે જ અન્ય બાબતો સપાટીએ આવી છે : એમ કહેવાય છે કે શેઠની શિખામણ ઝાંપા સુધી. હવે જુઓ કે આ શિખામણ જેવા તેવાની નથી, શેઠની છે! અને તો ય ઝાંપા સુધી જ કેમ? આ શિખામણમાં શેઠનો સ્વાર્થ તો હોય જ, પોતાનો ધંધોધાપો આગળ વધતો રહે તેનો. પરંતુ એને બહોળા અર્થમાં લઈએ તો કહી શકાય કે આવી શિખામણ શેઠની હોય, શિક્ષકની હોય કે સ્વજનની હોય, એનો હેતુ સામેની વ્યક્તિને જે તે કાર્યનો આરંભ કરવા કે તેમાં આગળ વધવા પ્રેરવાનો હોય છે. આજકાલ આવા પ્રેરણ (motivation) નું પ્રચલન ઘણું વધી ગયું છે, એ પુસ્તકો રૂપે હોય કે પ્રવચનો રૂપે. કેટલાક અવલોકનો એમ સૂચવે છે કે પ્રેરણકર્મોની અસર લાંબી કે પ્રબળ રહેતી નથી. એમાં ફેસબુક કે વોટ્સેપ દ્વારા મોકલાતાં મેળવાતાં સુવાક્યો પણ આવી જાય. શું કરીએ તો પ્રેરણકર્મ ફળદાયી નીવડે? એમાં કયા સુધારવધાર કરવા જોઈએ? એ પહેલાં કોઈ વ્યક્તિગત તૈયારીઓ કે સ્વપરીક્ષણ કે સ્વમૂલ્યાંકન થવા જરૂરી છે?

પ્રેરણકર્મમાં આસમાની તારાઓ તોડી લાવી શકાવાની વાતો થાય છે, તો આવા લેખકો કે પ્રવચનકારો પોતે એવું કરી શક્યા હોય છે? એમાં ધીરુભાઈ અંબાણી, ફોર્ડ કે અમિતાભ બચ્ચન જેવા વ્યક્તિત્વોનું વસ્તુકરણ કરી આપણે દરેક પણ એ સ્થાન હાંસલ કરી શકીએ એવા ખટમીઠા વચનોને આપણા મનોદિમાગમાં ચડી જતાં વાર લાગતી નથી અને પછી સમયાંતરે એ જ્યારે અવાસ્તવિક જણાવા લાગે છે ત્યારે હજારો કિશોરો, યુવાનો જીવન હારી બેઠાની તીવ્ર લાગણી અનુભવે છે. આમ ન બને એ માટે શું હોવું જોઈએ? મોટીવેશનના આવા આભાસી ઈલમગરો અને ‘કૃપા યહાં અટકી હુઈ હૈ’ - વાળા નિર્મલબાબા વચ્ચે કોઈ ફેર ખરો?

ઉપર્યુક્ત મનોચત્નના પ્રતિભાવો વાચકો તા. ૩૦-૦૫-૨૦૧૭ સુધીમાં નિમ્નોક્ત સરનામે મોકલી સહભાગી બને એ આગ્રહ સાથે.

- તરુણ શાહ

(બી-૧/૮, અગ્રવાલ ટાવર્સ, સોલા રોડ, અમદાવાદ-૬૧. ગતિ સંપર્ક : ૯૪૨૬૩૮૩૦૦૮.
Email : tarunrshah@yahoo.com)

અક્ષોભ ચિંતન

સાધનશુદ્ધિનો અર્થ એ છે કે આપણે જે સાધનનો ઉપયોગ કરીએ છીએ એ સાધનને કારણે આપણા પોતાના મનમાં કે સામેવાળાના મનમાં કોઈ ક્ષોભ પેદા ન થાય. ક્ષોભ પેદા કર્યા વગર જો કોઈ પરિવર્તન આવી શકતું હોય તો તેને શુદ્ધ પરિવર્તન માનીએ. ચિત્તનું હોય કે સમાજનું હોય, માનસિક પરિવર્તન હોય કે સામાજિક પરિવર્તન હોય, જે પણ હોય તે ક્ષોભ વગર થવું જોઈએ. એનો અર્થ કે આપસ-આપસમાં વિચાર-વિનિમય કરીને કેવળ વિચાર-વિમર્શ દ્વારા જ પરિવર્તન થવું જોઈએ. વિજ્ઞાનયુગની આ માંગ છે. વિજ્ઞાનયુગનો એ તકાજો છે કે સમાજમાં મતભેદ તો રહેશે જ અને સમસ્યાઓ પણ રહેશે. એવું તો નથી બધું જ સુધરી જાય. સમસ્યાઓ અને પ્રશ્નો તો રહેવાના જ. હું તો એવા જમાનાની કલ્પના જ નથી કરી શકતો કે જેમાં કોઈ સમસ્યા જ ના હોય. દરેક જમાનામાં કોઈ ને કોઈ સમસ્યા તો રહેવાની જ. પરંતુ તે પ્રશ્નોના હલ માટે જે સાધનોનો ઉપયોગ થશે તે શુદ્ધ હોવા જોઈશે. પહેલાં શુદ્ધ સાધનોનો એટલો જ અર્થ હતો કે આપણે કોઈને મારીએ નહીં, ગાળાગાળી ના કરીએ. પણ વિજ્ઞાનના જમાનામાં એની વ્યાખ્યા એવી હશે કે ‘જે સાધનથી મનમાં ક્ષોભ પેદા ના થાય તે શુદ્ધ સાધન’.

અહીં સવાલ એ થશે કે જો મનમાં ક્ષોભ જ પેદા ના થાય તો આંદોલન કેવી રીતે થશે? આંદોલનનો અર્થ જ એ કે મનમાં ક્ષોભ થયો. આજકાલ આપણે આંદોલન ચલાવીએ છીએ, મતલબ કે મનમાં ક્ષોભ પેદા કરીએ જ છીએ. એ વાત અલગ છે કે ક્ષોભ સારી બાબતો માટે છે કે ખરાબ બાબતો માટે. ક્ષોભ તો પેદા કરવો જ પડે, એ વગર કામ કેમ થઈ શકે? આ સવાલ એ માટે પુછાશે કે પ્રશ્ન પૂછનારનું મન જૂના જમાનાનું છે. એ જૂના મનને ખબર નથી કે ક્ષોભ પેદા કર્યા વગર પણ હલચલ પેદા કરી શકાય.

સાધારણ રીતે દાર્શનિકો શાબ્દિક ચર્ચાઓમાં ગૂંચવાઈ જાય છે એટલે સમાજ પર તેની અસર નથી પડતી. પણ એવું શંકરાચાર્યમાં ના થયું. તેમણે લોકોનાં મનને અપીલ ન કરી, બુદ્ધિને અપીલ કરી. તે ગામડે ગામડે ગયા. ખૂબ ફર્યા. પંદર-સોળ વર્ષ સુધી ફરતા રહ્યા અને લોકોની પાસે જઈને સમજાવતા રહ્યા. શંકરાચાર્યનું સમજાવવું એટલે બુદ્ધિથી બુદ્ધિને સમજાવવી. તે સમયે જે શંકર-પદ્ધતિ કહેવાતી તે ફરીથી વિજ્ઞાનયુગમાં આવવાની છે. તેમને અગર કોઈ પૂછતું કે સામેવાળો મનુષ્ય વિચારને નથી સમજી શકતો તો શંકર કહેતા કે, હું ફરીથી એને વિચારથી જ સમજાવીશ. આ વિચાર સમજાવવાની જે શક્તિ છે તે વૈજ્ઞાનિક શક્તિ છે.

- વિનોબા (‘મૈત્રી’ ૧૨ ઓક્ટો. ૨૦૧૬માંથી ટૂંકાવીને)

